

Pensionsreformen i full tid

Mats Morin, LO-ekonom, Enheten för ekonomisk politik och arbetsmarknad
och Renée Andersson, utredare, Arbetslivsenheten

Pensionsreformen i full tid

Innehåll

Sammanfattning.....	2
Inledning.....	4
Inkomstpensionssystemet.....	5
Balanseringen	6
Den historiska utvecklingen samt basscenariot fram till 2020	8
Avkastningen på aktier blir 15 procent högre per år	12
Sysselsättningsökningen blir 1 procent högre per år	13
Hälften av alla planerade pensionsavgångar flyttas till 67 år	15
Kombination av alternativen med högre sysselsättning och pensionsålder.....	17
En industriarbetares pension vid full tid.....	19
Möjligheten att tjäna in pensionsrättigheter	20
Utbildningsbakgrund, utträde och förlorade arbetsår	20
Diskussion	24
Klass och kön påverkar pensionsutfallet	25
Arbetsmiljö.....	25
Diskussion	28
Sysselsättningsgrad och tidsbegränsade anställningar	29
Diskussion	30

Sammanfattning

Det nya pensionssystemet kommer 2020 att helt omfatta de som pensioneras. Ålderspensionssystemet kommer då att bestå av tre delar: inkomstpension, garantipension och premiepension. I denna rapport ska endast inkomstpensionssystemet behandlas.

Inkomstpensionssystemet är finansierat utanför statsbudgeten. Det medför att det inte längre finns några garantier för vilken pension man får utan pensionens storlek kommer helt att bestämmas av pensionssystemets förmåga att utifrån rådande förutsättningar leverera pensioner. Allt som betalas in till systemet ska betalas ut, varken mer eller mindre. För den enskilde gäller samma sak, nämligen att pensionens storlek bestäms av inbetalda premier. Pensionen kan bli högre genom s.k. arvsvinster men också lägre genom den s.k. bromsen.

IPs regelverk anpassar systemet helt till de demografiska och ekonomiska förutsättningar som gäller och garanterar därmed att pensionssystemet är ekonomiskt stabilt oavsett vad som händer. Anpassningen sker genom delningstal som beräknas utifrån den demografiska utvecklingen och olika prisindexar som beror på den ekonomiska utvecklingen. När detta inte räcker till så aktiveras en balanseringsmekanism, den s.k. bromsen. Balanseringen är tänkt som en tillfällig lösning som ska återställa balans i inkomstpensionssystemet. Därmed klarar sig alltid pensionssystemet, men hur går det för pensionärerna?

Den ekonomiska utvecklingen och pensionsålderns ökning har stor betydelse för pensionernas utveckling. Utifrån de ekonomiska förutsättningar som bl.a. Pensionsmyndigheten utgår ifrån och ett oförändrat pensioneringsbeteende (det s.k. basscenariot) visar denna rapport att pensionssystemet kommer att få svårt att 2020 leverera de pensioner man skulle förvänta sig. Detta beror till en del på högre delningstal men större betydelse har att inkomstpensionssystemets balanseringsmekanism kommer att vara aktiverad under hela perioden. Detta medför att pensionerna varje år i genomsnitt blir 6 procent lägre än de skulle blivit om balanseringen inte hade varit aktiverad.

Balanseringen är aktiverad för att sysselsättningen utvecklas för svagt och pensionsåldern inte höjs i takt med att befolkningen blir äldre. Aktiekursernas svaga utveckling och dess effekter på AP-fonderna har också betydelse för att balanseringen är aktiverad.

Denna rapport tar inte upp några förslag på förändringar i inkomstpensionssystemet. Rapporten beskriver i stället olika kravanalyser som visar vad som skulle krävas för att balanseringen ska stängas. En exceptionell god utveckling av avkastningen på aktier kan stänga balanseringen men det skulle då krävas en årlig avkastning på nästan 20 procent fram till 2020. Detta är inte realistiskt samtidigt som det är en minst sagt vansklig strategi att luta sig mot aktiernas utveckling.

En stark sysselsättningsutveckling skulle ge positiva bidrag. Om sysselsättningen varje år fram till 2020 skulle öka 1 procent mer så skulle 350 000 fler vara sysselsatta år 2020 jämfört med basscenariot. Men detta räcker inte och balanseringen skulle fortfarande vara aktiv. Det skulle krävas att även pensionsåldern höjs till 67. I denna rapport har beräkningarna utgått från att hälften av alla planerade pensioneringar flyttas fram till 67 års ålder. Det innebär att det blir 100 000 färre pensionärer och ytterligare 100 000 fler sysselsatta. Då skulle balanseringen kunna stängas år 2020.

Kravanalysen visar att sysselsättningen skulle behöva vara 450 000 personer högre år 2020 än vad den är i basscenariot. Jämfört med sysselsättningen 2012 skulle det innebära en ökning med i genomsnitt 80 000 personer per år. Om en sådan kraftig sysselsättningsökning över huvud taget ska vara möjlig, krävs att den ekonomiska utvecklingen stöds av en mycket expansiv ekonomisk politik. Riksbanken måste hålla en så låg ränta som möjligt och finanspolitiken måste vara mycket expansiv. Dessutom krävs en omfattande arbetsmarknadspolitik och att arbetsmarknadens parter kan hantera det högre efterfrågetrycket på arbetsmarknaden. Helt avgörande är att löneförhandlingarna kan leverera avtal som inte äventyrar inflationsmålet.

Ett exempel på en expansiv finanspolitik har presenterats i LO-ekonomernas Ekonomiska utsikter, våren 2013. Där visas att finanspolitiska satsningar på 70 miljarder kronor skulle kunna bidra med högre sysselsättning på sammantaget 100 000 personer. Detta räcker inte för att balanseringen ska stängas, men det är en bit på väg.

En industriarbetare som arbetar 45 år och går i pension vid 65 års ålder skulle under basscenariots förutsättningar år 2020 få en statlig pension som är 52 procent av lönen. Med kravanalysens gynnsamma scenario med hög sysselsättning och pension vid 67 så skulle en industriarbetare som då går i pension vid 67 år 2020 få en pension som är 62 procent av lönen. Hög sysselsättning och en pensionsålder vid 67 kan således höja de statliga pensionerna med 20 procent.

Den högre pensionen vid 67 beror på fler yrkesår men framförallt på att man väntar 2 år med att ta ut pension. För att alla ska ha möjlighet att arbeta till 67 krävs bl.a. satsningar på bättre arbetsmiljö. För att alla ska ha möjlighet att vänta med att ta ut pensionering till 67 krävs att de offentliga försäkringarna också gäller fram till 67. Det gäller främst arbetslöshetsförsäkringen och sjukersättningen.

För att industriarbetaren i exemplet ovan ska få den relativt goda pensionen krävs att han/hon arbetar i 47 år utan vare sig frivilliga eller ofrivilliga uppehåll. Ett sådant yrkesliv blir dock mer och mer ovanligt. De allra flesta har i varierande grad avbrott under yrkeslivet på grund av barn, studier, sjukdom och arbetslöshet. Sådana uppehåll måste hanteras inom ramen för ett pensionssystem. I rapporten beskrivs att förutsättningarna för LO-arbetare att kunna arbeta till 67 års ålder och få en tillräcklig pensionsnivå är sämre än för andra grupper.

Många av dem som arbetar i traditionella LO-yrken lämnar arbetslivet med sjukersättning under de sista åren fram till pensionen. Den som har sjukersättning mellan 60-65 år får en nästan lika hög pension som den som skulle fortsatt arbeta fram till 65 år. Det beror på att pensionsrätterna vid sjukersättning beräknas på den bakomliggande inkomsten och inte på sjukersättningen.

Om ingen förbättring av arbetslivslängden och en höjning av utträdesåldern kan göras för LO-arbetarna, kommer det att ge dem lägre pensioner i och med att den genomsnittliga livslängden ökar. Ett sätt att mildra denna effekt är att göra det enklare för den som efter ett långt yrkesliv inte orkar arbeta att få sjukersättning de sista åren. Sjukersättning på halvtid skulle göra det möjligt för fler att behålla en halvtidsanställning kanske till och med till 67 års ålder.

God arbetsmiljö, lämpliga arbetsuppgifter i ett rimligt arbetstempo och en väl fungerande arbetsorganisation har avgörande betydelse för människors förmåga att klara av ett långt arbetsliv utan att slitas ut i förtid. Arbetsgivarnas drivkrafter att anpassa arbetsuppgifter, arbetsplats och arbetsorganisation är inte tillräckligt starka. Tidsgränserna i rehabiliteringskedjan sätter press på den som är sjukskriven att stå till arbetsmarknadens förfogande, men sätter ingen press på företag och verksamheter att anpassa arbetet för en sjukskriven anställd för att möjliggöra återgång i arbete. Ett antal kraftfulla insatser behövs för att förbättra anpassnings- och rehabiliteringsarbetet.

Deltidsnormen i många kvinnodominerade yrke har inlåsnings effekter som ger färre arbetade timmar, lägre livsinkomst och därmed lägre pension. Det är i första hand parternas ansvar att reglera villkoren på arbetsmarknaden men det är också i samhällets intresse att komma till rätta med den ofrivilliga deltiden. Finansieringen av välfärdssystemen och socialförsäkringarna skulle stärkas om fler arbetade heltid. När kommuner och större företag bestämmer sig för att i första hand erbjuda heltidstjänster får det positiva konsekvenser.

Långvarigt deltidarbete får stora ekonomiska konsekvenser för den enskilde. Detta i kombinationen med tidsbegränsade anställningar och upprepade perioder av arbetslöshet gör att pensionsutfallet för LO-grupperna och i synnerhet för LO-kvinnorna riskerar att bli mycket dåligt.

Inledning

Det nya ålderspensionssystemet (ÅP) började fasa in omkring 2000 och omfattade från början helt de som är födda 1954 och senare. Det innebär att 2019 kommer alla som går i pension vid 65 års ålder att få en pension som helt bestäms av de nya pensionsreglerna. ÅP består av tre delar: inkomstpension (IP), garantipension och premiepension (PP). I denna rapport ska endast inkomstpensionssystemet behandlas.

Rapporten består av två delar. Den första delen handlar om IP-systemet och har skrivits av Mats Morin. Den andra handlar om olika gruppers möjligheter att förtjäna in pensionsrätter och har skrivits av Renée Andersson.

Det första avsnittet handlar om inkomstpensionssystemet i stort. Där visas först att man kan göra en grov uppskattning av pensionssystemets förmåga att leverera pensioner genom att studera relationen mellan antalet sysselsatta och antalet pensionärer, en s.k. makrokalkyl. Ju färre som arbetar relativt antalet pensionärer desto sämre förmåga har systemet att leverera bra pensioner.

För den enskilde beror pensionens storlek i stället på relationen mellan antalet yrkesår och antalet år som pensionär, en s.k. mikrokalkyl. Ju färre yrkesår relativt antalet år som pensionär desto sämre pension. IP-systemet räknar ut varje enskild persons pension med en sådan mikrokalkyl.

När summan av alla individers pensioner och pensionsbeholdningar överstiger IP-systemets betalningsförmåga så aktiveras en balanseringsmekanism som medför att skulderna i systemet skrivs ned. Denna balanseringsmekanism brukar kallas för bromsen och beskrivs i det andra avsnittet.

I nästa avsnitt beskrivs delar av den historiska utvecklingen samt ett basscenario över utvecklingen fram till 2020. Basscenariot har beräknats med hjälp av en modell (konstruerad av LO-ekonomerna). Med utgångspunkt i demografiska och ekonomiska förutsättningar räknar den fram inkomstpensionssystemets förmåga att leverera pensioner. Liknande förutsättningar som Pensionsmyndigheten utgick ifrån i sina beräkningar i januari 2010 har använts.

I de följande avsnitten visas vilka resultat som erhålls då förutsättningar ändras angående utvecklingen av aktieavkastning, sysselsättning och pensionsålder. Först ökar aktieavkastningen med 15 procent per år. Därefter ökar sysselsättningen 1 procent mer per år och i ett följande avsnitt är pensionsåldern 67 i stället för 65. Slutligen visas resultatet från en kombination av högre sysselsättningsökning och högre pensionsålder.

Den första delens sista avsnitt visar hur en industriarbetares ålderspension skulle kunna bli år 2020. Då medräknas även premiepensionen, som antas ha samma avkastning som IP. Pensionen beräknas utifrån basscenariot och det kombinerade scenariot.

Den andra delen börjar med att beskriva hur utbildningsbakgrund är en bestämningsfaktor för arbetslivets villkor och hur det påverkar arbetslivslängden för LO-grupperna. En genomgång görs av vilka yrken som har kortast arbetslivslängd och vilka yrken som har störst risk att utträda från arbetsmarknaden i förtid med sjukersättning som ersättningsform.

I de följande avsnitten görs en beskrivning av hur arbetsmiljö och arbetsorganisation leder till besvär som riskerar att slå ut LO-grupperna från arbetsmarknaden i förtid. Det är tydligt att både klass och kön är påtagliga riskfaktorer för ohälsa som i sin tur leder till frånvaro, förlorad inkomst och sämre pension.

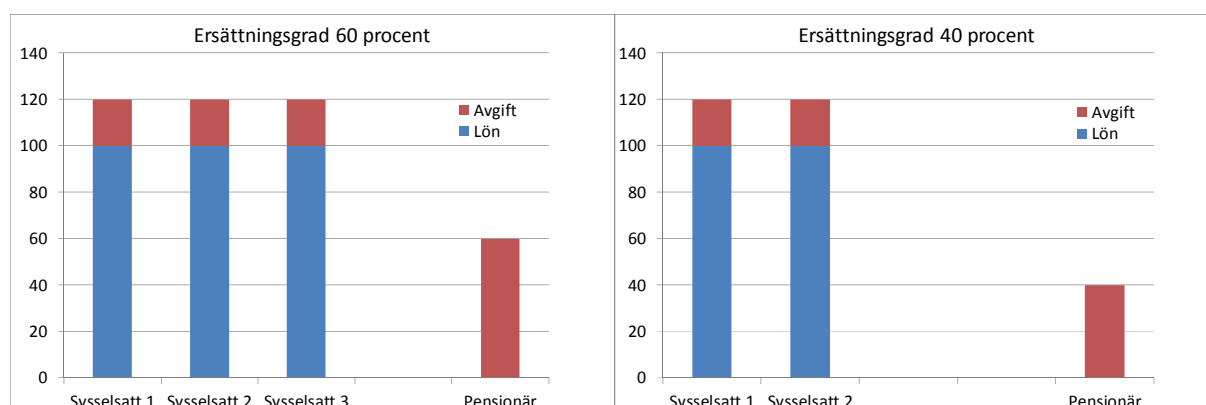
I det sista avsnittet i den andra delen beskrivs hur sysselsättningsgraden och anställningsförhållandena ser ut för LO-grupperna. Det är fler kvinnor och fler arbetare än tjänstemän som har mer deltid och högre förekomst av tidsbegränsade anställningar. Detta förhållande kommer att leda till lägre pension för dessa grupper.

Inkomstpensionssystemet

Inkomstpensionssystemet är ett fördelningssystem som följer den ekonomiska utvecklingen. Det innebär att den yrkesaktiva befolkningen avstår en del av sitt löneutrymme för finansiera dagens pensioner. I gengäld är de garanterade att när de själva går i pension så kommer morgondagens yrkesaktiva att finansiera deras pensioner.

Inkomstpensionssystemet är självfinansierat och frikopplat från den statliga budgeten. Det innebär att allt som betalas in till systemet ska betalas ut, varken mer eller mindre. Detta gäller i normalfallet också för den enskilde. Pensionen blir inte högre än vad man betalat in i premier.

Ju fler som arbetar relativt antalet pensionärer desto högre pensioner kan finansieras. Detta kan mycket förenklat beskrivas med nedanstående två figurer. Den första visar situationen då det går 3 sysselsatta på varje pensionär. Varje sysselsatt betalar en avgift till pensionssystemet på 20 procent på lönen. Det betyder att varje pensionär i genomsnitt får pension från 3 st. avgifter i storleksordningen 20 procent av en genomsnittlig lön. Pensionens storlek blir då 60 procent ($3 \cdot 20 = 60$) av en genomsnittlig lön, den s.k. ersättningsgraden är 60 procent. Detta var situationen i slutet av 1980-talet.

Nästa figur visar en situation då det i stället går 2 sysselsatta på varje pensionär. Varje pension finansieras då av endast 2 avgifter på 20 procent av lönen vilket innebär att pensionen endast blir 40 procent ($2 \cdot 20 = 40$) av en genomsnittlig lön. Pensionen är nu 67 procent av den tidigare pensionen ($40/60 = 0,67$). Pensionen har sjunkit med 33 procent. Utvecklingen närmar sig en sådan situation.

I dagens pensionssystem betalar man 18,5 procent i avgift räknat på den pensionsgrundande inkomsten (PGI)¹. År 2013 går det 2,4 sysselsatta på varje pensionär. Pensionen skulle då med samma betraktelsesätt som ovan i ett första steg bli 44,4 procent av en genomsnittlig lön². Till detta kommer arvsvinster från de som tjänat in pensionsrätter men avlidit innan de hann gå i pension. För den som idag pensioneras vid 65 års ålder höjer arvsvinsterna pensionen med ca 7 procent. En s.k. norm i systemet tidigarelägger framtida pensionsutbetalningar så att dagens pension för en 65-åring blir ca 16 procent högre. Sammantaget skulle man då kunna uppskatta att pensionen för en 65 åring idag blir ca 55 procent av en genomsnittlig lön ($2,4 \cdot 18,5 \cdot 1,07 \cdot 1,16 = 55,1$).

¹ Den pensionsgrundade inkomsten (PGI) är 93 procent av utgående lön. Räknat på utgående lön betalas två avgifter på sammanlagt 17,21 procent: $0,93 \cdot 18,5 = 17,21$. Den ena är en arbetsgivaraavgift på 10,21 procent och den andra är en egenavgift på 7 procent. Genom att utgående lön minus egenavgift blir PGI så bör pensionen relateras till PGI och inte till utgående lön.

² $2,4 \cdot 18,5 = 44,4$. Löner över 8,07 inkomstbasbelopp ger inga pensionsrätter och är i detta exempel inte medräknade.

Den faktiska pensionsberäkningen för den enskilde utgår från individen. Anta att han/hon arbetar i 45 år³ och pensioneras vid 65. Därefter lever han/hon i ytterligare 19 år. Pensionen vid 65 års ålder skulle då i ett första steg bli 44 procent av slutlönen ($45 \cdot 18,5/19 = 43,8$). Till detta kommer arvsvinster och normen vilket medför att pensionen blir 54 procent av slutlönen ($43,8 \cdot 1,07 \cdot 1,16 = 54,4$).

Genom att normen tidigarelägger framtida pensioner så innebär den samtidigt att pensionen varje år räknas ned med 1,6 procent. Om reallönerna ökar med precis 1,6 procent per så innebär detta att pensionernas köpkraft förblir oförändrad. Pensionerna är då endast värdesäkrade. När pensionären blir 84 år så kommer pensionen att vara 47 procent av en genomsnittlig lön ($54,4/1,016^{(-9,5)} = 46,7$).

Beräkningar av ersättningsgrad utifrån sysselsättning och pensionärer i samhället ger ungefär liknande resultat som beräkning av den enskildes ersättningsgrad utifrån arbetsinsats och pensionsålder. Skulle utvecklingen i samhället bli sådan att den enskildes ersättningsgrad skulle bli högre än vad som kan beräknas utifrån samhällets förutsättningar, kommer en balanseringsmekanism (den s.k. bromsen) att aktiveras. Det medför att den enskildes pensioner sänks. Därmed garanteras inkomstpensionssystemets stabilitet. Pensionssystemet klarar sig därmed alltid men hur går det för pensionärerna? Detta kommer att analyseras vidare i denna rapport.

Inkomstpensionssystemets regelverk anpassar pensionerna helt till de demografiska och ekonomiska förutsättningar som gäller och garanterar därmed att pensionssystemet är ekonomiskt stabilt oavsett vad som händer. Anpassningen sker genom s.k. biologiska delningstal som beräknas utifrån den demografiska utvecklingen över hur länge man beräknas leva som pensionär. Dessutom räknas pensioner och pensionsbehållningar upp med olika prisindexar som beror på den ekonomiska utvecklingen. När detta inte räcker för att uppnå balans i pensionssystemet så aktiveras en balanseringsmekanism, den s.k. bromsen. Denna första del av rapporten kommer i fortsättningen att koncentreras på hur balanseringen fungerar, vad det är som påverkar den och hur balanseringen kan väntas påverka pensionerna fram till 2020.

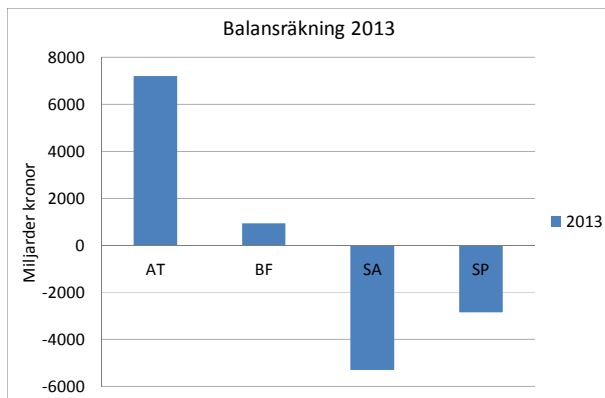
Fyra olika scenarios över utvecklingen kommer att behandlas. Bascenariot utgår ungefär från pensionsmyndighetens beräkningar. Tre andra scenarios beskriver hur utvecklingen av aktievärden, sysselsättning respektive pensionsålder påverkar balanseringen. Slutligen visas ett kombinerat scenario med hög sysselsättningsutveckling och pensionsålder vid 67 samt hur detta skulle påverka en industriarbetares pension år 2020.

Balanseringen

Inkomstpensionssystemet kan beskrivas med en konstruerad balansräkning med tillgångar och skulder. På tillgångssidan finns Avgiftstillgångar (AT) och Bufferfonden (BF). På skuldsidan finns Skuld till förvärvsaktiva (SA) och Skuld till pensionärer (SP). AT kan för år 2013 beräknas till storleksordningen 7200 miljarder kronor, BF till 900 miljarder, SA till 5300 miljarder och SP till 2900 miljarder. Det innebär att tillgångarna är ungefär lika stora som skulderna.

Balanstalet (BT) är kvoten mellan tillgångar och skulder och har därmed ett värde på ca 1. Om värdet på BT understiger 1 så aktiveras balanseringen (bromsen) två år senare. Bromsen innebär att skulderna skrivs ned så att BT efter några år återgår till ett värde omkring 1. Då är tillgångar = skulder och pensionssystemet anses vara i balans. Mer om BT nedan.

³ För enkelhets skull bortses från att lönen ofta är lägre för yngre än äldre.

AT beräknas som årets inbetalningar multiplicerat med omsättningstiden (OT). OT visar den förväntade tid som en pensionsinbetalning i genomsnitt kommer att tillhöra pensionssystemet, dvs. den genomsnittliga tiden från att premien betalas in tills den ska betalas ut. BF består av 1-4:e AP-fonden samt 6:e AP-fonden.

SA är en skuld till förvärvsaktiva som beräknas som summan av de förvärvsaktivas pensionsbehållningar (PBH), eftersom PBH utgör en fordran på pensionssystemet. SP är pensionssystemets återstående skuld till pensionärerna. Den beräknas som årets pensionsutbetalningar multiplicerat med ett ekonomiskt delningstal.

Det ekonomiska delningstalet beskriver ungefär hur länge i genomsnitt som pensionssystemet kommer att betala ut årets pensioner. Detta delningstal skiljer sig från det s.k. biologiska delningstalet som i stället beskriver hur länge en nybliven pensionär i genomsnitt kommer att leva reducerat med den s.k. normen. För varje åldersklass är det ekonomiska delningstalet något lägre än det biologiska.

Värdet på AT, SA och SP ska följa tillväxten. Detta sker genom att AT och SA skrivs upp med ett Inkomstindex (I-index). SP följer ett Följsamhetsindex (F-index) som i normalfallet beräknas som I-index nedräknad med normen. BFs värdeutveckling beror på avkastningen på aktier och räntebärande papper samt avgiftsnettot. Avgiftsnettot är skillnaden mellan premieinbetalningar och pensionsutbetalningar.

$$BT = (AT + BF) / (SA + SP)$$

BT påverkas mer eller mindre av premieinbetalningarnas storlek (PR) som i sin tur främst beror på hur sysselsättningen utvecklas. PR påverkar AT, SA och BF. BT påverkas även av pensionsutbetalningarnas storlek (P) som i sin tur främst beror på antalet pensionärer. Pensionernas storlek påverkar SP och BF. Slutligen påverkas BT av hur aktier och räntor påverkar BF.

Förkortningar som används i texten

AT = Avgiftstillgång

BF = Buffertfond

SA = Skuld till förvärvsaktiva

SP = Skuld till pensionärer

BT = Balanstal

BAL = Balanseringen

I-index = Inkomstindex

B-index = Balansindex

F-index = Följsamhetsindex

PR = Pensionspremier (pensionsrätter)

P = Pensioner

PGI = Pensionsgrundande inkomst

PBH = Pensionsbehållning

När BT understiger värdet 1 så aktiveras balanseringen två år senare, den s.k. bromsen. Balanseringen (BAL) innebär att skuldsidan skrivs ned genom att vid beräkningen av SA och SP användas ett Balansindex (B-index) i stället för I-index. Balansindex beräknas genom att I-index multipliceras med BAL. BAL är i varje tidpunkt t lika med produktsumman av alla BT när balanseringen är aktiverad. Det första året är BAL lika med värdet på BT två år tidigare. Är balanseringen aktiverad under flera år beräknas värdet på BAL enligt följande:

$$BAL(t) = BT(t-2) * BT(t-3) * BT(t-4) * \dots$$

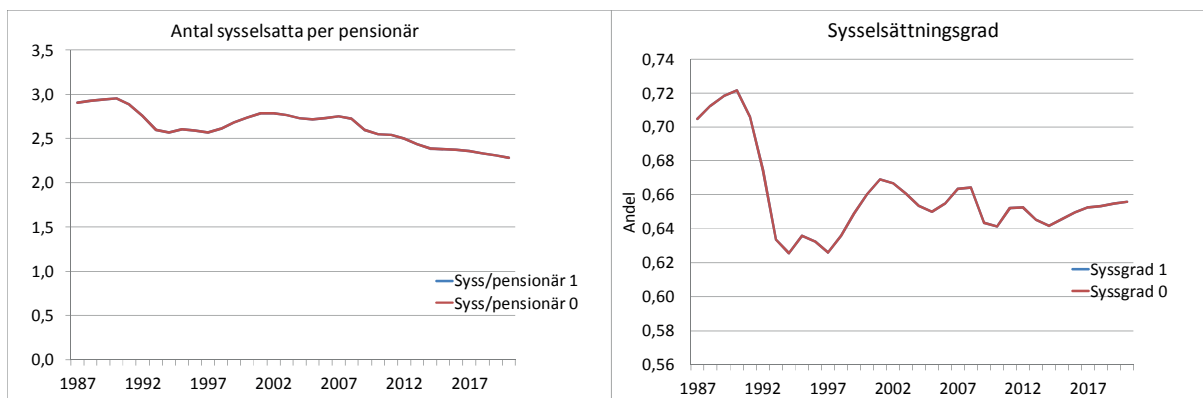
$$B\text{-index}(t) = BAL(t) * I\text{-index}$$

Balanseringen innebär att värdet på B-index blir lägre än I-index och är aktiverad så länge som värdet på B-index är lägre än I-index. Beroende på storleken på BT de följande åren så kommer B-index att antingen fortsätta att sjunka relativt I-index eller stiga och närma sig I-index.

Första gången som BT understeg värdet 1 var under finanskrisen 2008 och balanseringen aktiverades därmed första gången 2010. Finanskrisen fortsatte 2009 och BT fick åter ett värde under 1. Värdet på BAL blev följaktligen ännu lägre och balanseringen fördjupades. Mer om detta nedan.

Den historiska utvecklingen samt basscenariot fram till 2020

Antal sysselsatta per pensionär har minskat stadigt över tid. I slutet av 1980-talet gick det 3 sysselsatta på varje pensionär. Under den ekonomiska krisen i början av 1990-talet då 500 000 personer förlorade sina jobb, sjönk kvoten till nästan 2,5 sysselsatta per pensionär. Därefter steg den för att åter minska under finanskrisen då 100 000 personer förlorade jobbet. I pensionsmyndighetens prognoser kommer antalet sysselsatta per pensionär att fortsätta och att sjunka och kan beräknas ligga på 2,3 sysselsatta per pensionär år 2020. Jämfört med slutet på 1980-talet har möjligheterna att finansiera pensioner då sjunkit med nästan 25 procent.

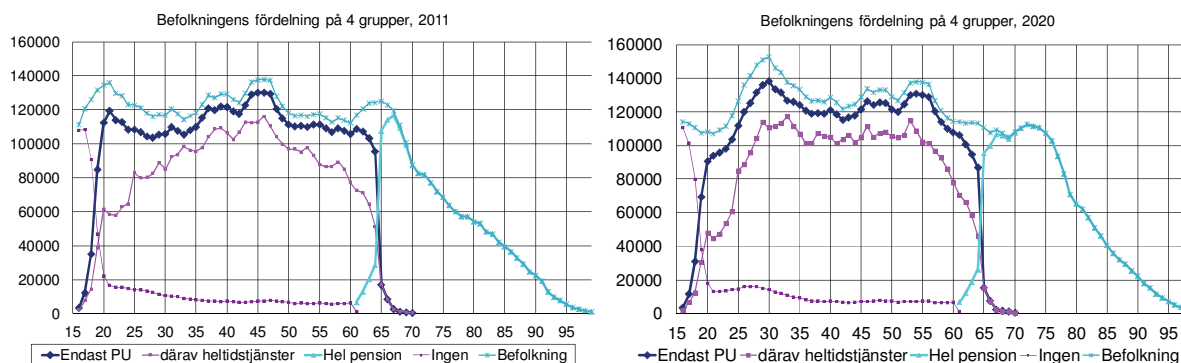
*Syss/pensionär 0 = nollalternativets utveckling, dvs. basscenariots.
 Syss/pensionär 1 = ett alternativt scenario. Finns ännu ej i dessa två figurer.*

I slutet av 1980-talet låg sysselsättningsgraden⁴ på över 70 procent men föll med nästan 10 procentenheter under 90-talskrisen. Den kraftiga sysselsättningsuppgången efter krisen bröts i början av 2000-talet och sysselsättningsgraden har därefter sjunkit. Under de närmast kommande åren väntas den dock åter att stiga och hamna på nästan 66 procent år 2020. Trots detta sjunker kvoten antal sysselsatta/pensionär vilket beror på den stora ökningen av antalet pensionärer.

Beräkningarna i denna rapport har gjorts med en pensionsmodell som konstruerats av LO-ekonomerna. Modellen beskriver hur de olika delarna i pensionssystemet kommer att utvecklas över tid beroende på befolkningens intjänade pensionsrätter och storleken på utbetalda pensioner. Utifrån pensionssystemets regelverk beräknas utvecklingen av IP-systemets balansräkning och balanseringsmekanism. Befolkningen är uppdelad i 1-årsklasser där varje 1-årsklass i sin tur är uppdelad i fyra olika grupper:

1. De som har pensionsunderlag men ännu inte tagit ut pension (Endast PU).
2. De som i gruppen Endast PU har heltidssysselsättning. Deltidsarbetande är omräknade till heltidssysselsatta. De övriga i gruppen Endast PU är främst studerande, arbetslösa, förtidspensionärer (sjukersättning) och sjuka.
3. De som tagit ut Hel pension.
4. De som varken hör till gruppen Endast PU eller Hel pension.

Figurerna nedan visar befolkningen uppdelad på dessa grupper för 2011 och 2020. Det framgår att andelen med full pension kommer att öka kraftigt mellan de två åren. Det beror till en del på att den ålderspuckel som 2011 utgjordes av 61-66 åringar år har 2020 förflyttat sig till åldersgruppen 70-75 år (alla har blivit 9 år äldre).

⁴ Sysselsatta i procent av befolkningen i åldrarna 15-74 år.

Utvecklingen fram till 2020 har beräknats utifrån de ekonomiska förutsättningar som pensionsmyndigheten hade i sina beräkningar i januari 2013. Det är denna utveckling som i rapporten benämns Basscenariot. I tabellen visas vilka antaganden som görs i Basscenariot om utveckling av sysselsättning, priser, räntor och aktievärden⁵.

	Procentuell förändring			
	Arb. timm KPI (juni)	Aktieavka	Kort ränta	
2012	-0,4	1,0	16,8	1,3
2013	-0,4	0,3	4,0	0,8
2014	0,2	1,1	4,0	1,0
2015	1,4	1,8	4,0	1,5
2016	1,3	2,3	4,0	2,1
2017	1,0	2,9	4,0	3,0
2018	0,4	2,0	4,0	3,0
2019	0,4	2,0	4,0	3,0
2020	0,2	2,0	4,0	3,0

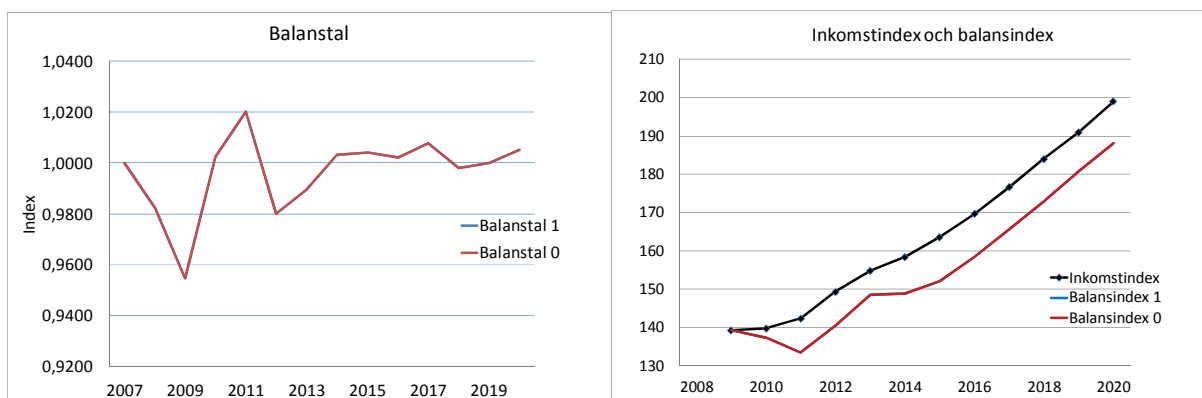
Dessa förutsättningar beskriver en relativt svag ekonomisk utveckling fram till 2020. Med ett oförändrat pensioneringsbeteende kommer BT att utvecklas svagt och ligga omkring 1. Detta medför en för dålig utveckling av pensionerna med tanke på att BT kraftigt understeg värdet 1 under finanskrisen 2008-2009. Värdet på BAL(2011) blev därför så lågt som 0,9383⁶. När balanseringen är så stor som den var 2011 så skulle man förvänta sig att BT åren därefter började kraftigt överstiga 1 för att balanseringen snart ska stängas. Så blir inte fallet p.g.a. att BT endast marginellt överstiger 1.

Det låga värdet på BAL(2011) medförde att B-index detta år understeg I-index med -6 procent. De utbetalda pensionerna blev detta år därför 6 procent lägre än de skulle ha blivit utan balansering.

I den vänstra figuren nedan visas BT för respektive år och i den högra visas utvecklingen av I-index och B-index. Det framgår hur låga BT 2008 och 2009 aktiverar BAL 2010 och hur detta i sin tur påverkar b-index 2010 och 2011. År 2011 blev ett bra år och värdet på BT blev 1,0198. Detta medförde att balanseringen börjar vända upp 2013 och pensionerna väntas endast bli -4 procent lägre jämfört med om de i stället hade följt I-index. 2012 blev dock åter ett dåligt år och BT blev 0,9837. Därför kommer balanseringen att öka 2014 och BAL uppgå till 0,9435. B-index kommer då åter att understiga I-index med -6 procent och pensionerna blir i motsvarande grad lägre. Under åren 2014-2020 väntas BT bli omkring 1, vilket inte alls räcker för att stänga balanseringen. B-index kommer under hela den återstående perioden att ligga -6 procent under I-index och pensionerna kommer därför att varje år vara -6 procent lägre än om de i stället följt I-index.

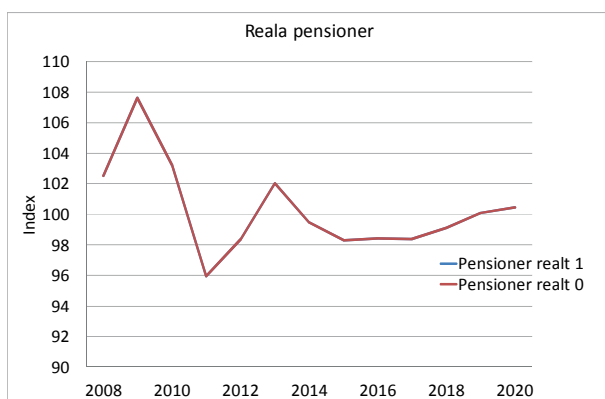
⁵ Aktieavkastningen avviker något från Pensionsmyndighetens antaganden men detta har ingen märkbar inverkan på resultaten.

⁶ BAL(2011) = BT(2008) * BT(2009): 0,9383 = 0,9826 * 0,9549

Pensionernas värde utvecklas svagare än vad B-index anger eftersom avräkning ska ske för tidigareläggning av framtida pensionsutbetalningar, den s.k. normen. Utbetalda pensioner följer därför F-index som per år utvecklas -1,6 procent svagare än B-index.

Pensionernas reala värde steg⁷ kraftigt 2009 genom att priserna detta år sjönk med -0,5 procent. Därefter började de falla när balanseringen aktiverades 2010. Pensionernas reala värde hade 2011 sjunkit markant och köpkraften var 6 procent lägre än den var 2008. Därefter steg de reala pensionerna för att åter väntas falla 2014. De följande åren väntas de reala pensionerna vara oförändrade och först fram mot 2020 stiga något. Detta räcker inte alls för att återställa pensionernas köpkraft. År 2020 kommer de reala pensionerna att t.o.m. vara -2 procent lägre än de var 2008.

Den främsta orsaken till att inte pensionernas köpkraft återställs är att balanseringen inte stängs. År 2020 har balanseringen varit aktiv i 11 år. Balanseringen är tänkt som en tillfällig lösning för att återställa balansen i inkomstpensionssystemet. När obalanserna inte kan rättas till på 11 år, visar detta att pensionssystemet under rådande förutsättningar inte kan leverera de pensioner som var tänkt.

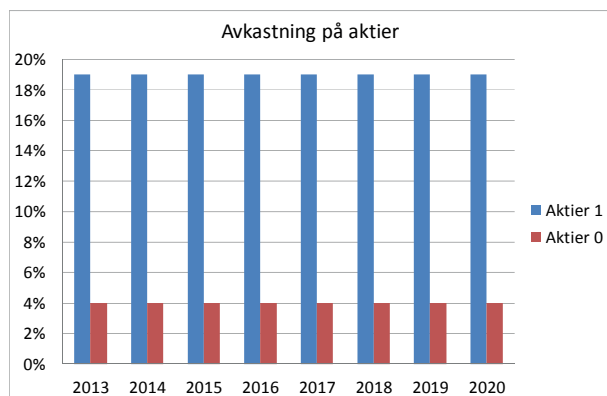
Denna rapport söker inte efter lösningar som innebär att IP- systemet regler ska ändras. I stället sätter den fokus på hur de ekonomiska förutsättningarna behöver förändras för att balanseringen ska stängas. Nedan kommer tre olika scenarier att beskrivas samt deras effekter på balanstalet. Scenariorna börjar 2013 och avviker från basscenariot när det gäller:

1. Buffertfondens värdeutveckling
2. Sysselsättningsutvecklingen
3. Pensionsåldern

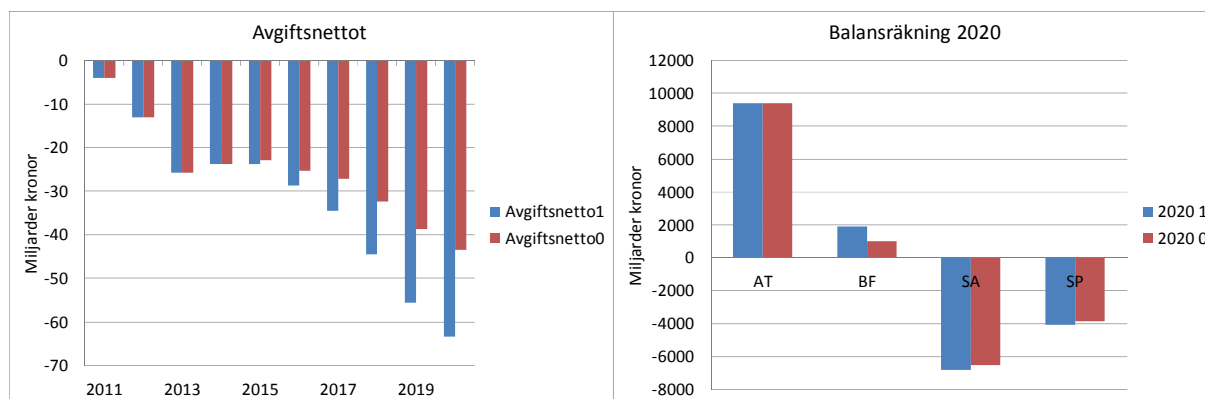
⁷ Köpkraftens utveckling när inflationen är borträknad.

Avkastningen på aktier blir 15 procent högre per år

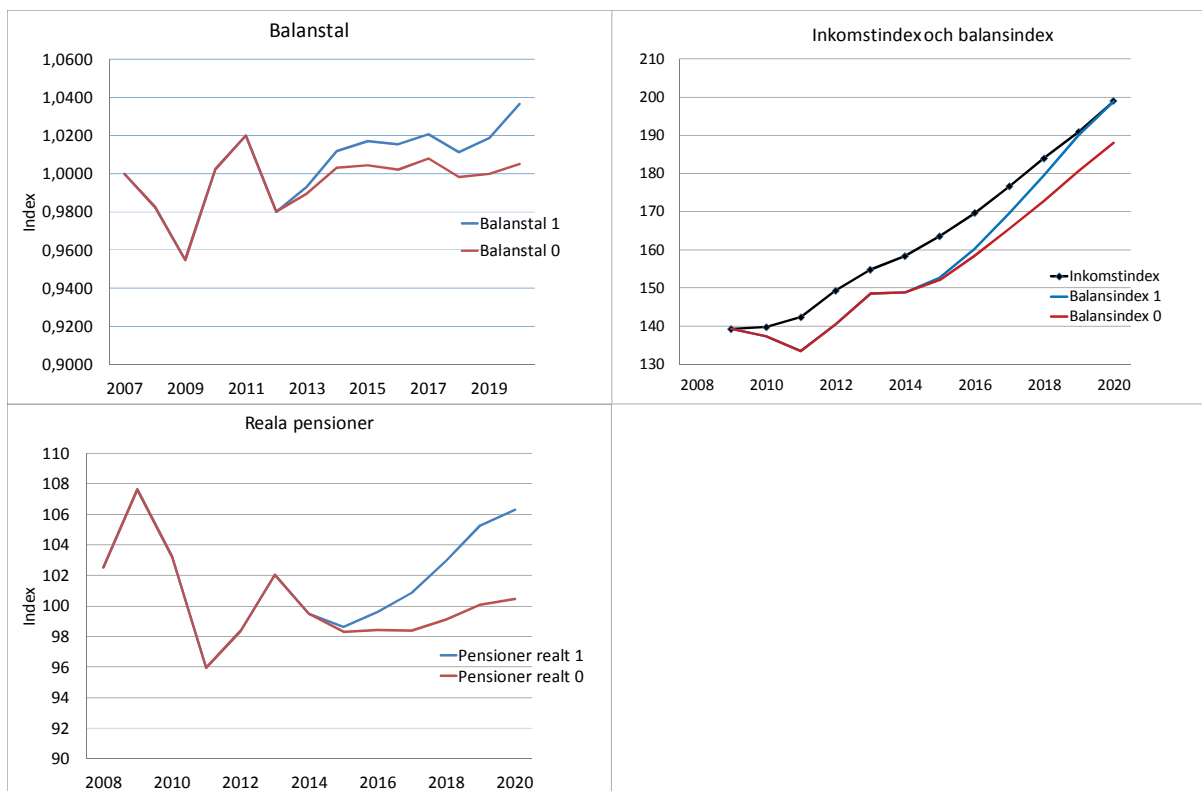
I detta scenario antas en orealistiskt hög avkastning på aktier för att visa vad som krävs om endast en bättre avkastning på aktier ska medföra att balanseringen stängs. Avkastningen måste då vara 15 procent högre än vad som antagits i basscenariot. Det innebär att avkastningen skulle vara nästan 20 procent per år, vilket måste anses som orealistiskt högt.

BFs värde kommer då att växa betydligt snabbare och blir 2020 nästan dubbelt så stor som i basscenariot. BT utvecklas därför betydligt bättre. BFs tillväxt begränsas dock av att avgiftsnettot blir negativt. Detta beror på att ett högre BT höjer B-index som i sin tur höjer F-index som i sin tur höjer P. Högre P höjer även SP och ett högre B-index höjer PBH och därmed höjs SA. Därför ökar även skulderna i pensionssystemet. BF ökar dock mer än SA och SP tillsammans och BT hamnar över 1.

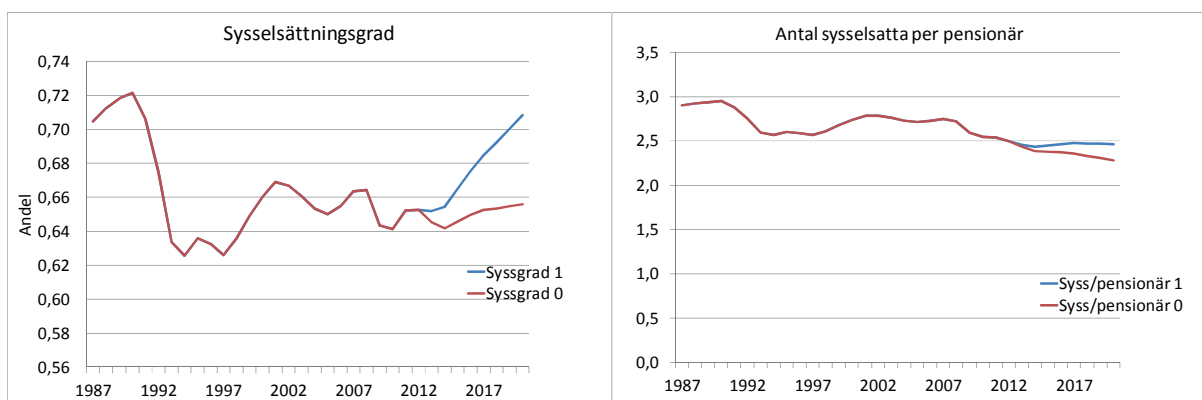
BT kommer under hela perioden fram till 2020 att ligga mellan 1,015 och 1,020 vilket medför att B-index närmar sig I-index och "kommer ifatt" I-index år 2020. Balanseringen stängs då av. Den bättre utvecklingen av B-index medför att pensionerna utvecklas bättre. Pensionerna återfår den köpkraft de hade före finanskrisen. Det höga värdet på BT år 2020 skulle kunna påverka pensionerna 2022. Men detta kommer inte att ske eftersom balanseringen redan är stängd och då följer pensionerna I-index och inte B-index. Det beror på att det inte finns en s.k. gas i inkomstpensionssystemet. Ett värde på BT över 1 har då ingen direkt effekt på pensionerna annat än att det är en indikator på att systemet är starkt.

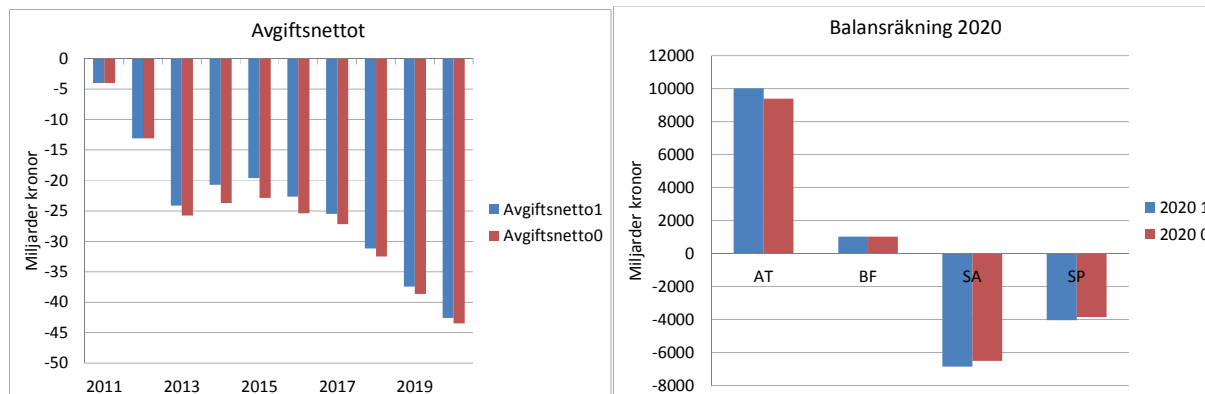
En avkastning på aktier med i genomsnitt nästan 20 procent per år är inte realistiskt. Exemplet visar dock att det kan komma oväntade positiva bidrag från BF men det kan också komma oväntade negativa bidrag. I de följanden scenarierna antas avkastningen vara densamma som i basscenariot.

Sysselsättningsökningen blir 1 procent högre per år

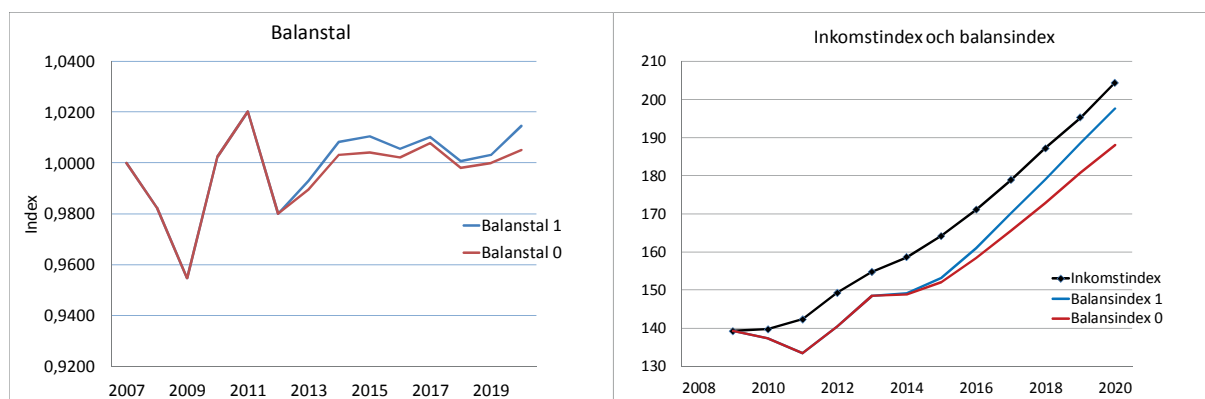
Detta scenario innebär att sysselsättningen varje år ökar 1 procent mer än i basscenariot och att år 2020 kommer 350 000 fler personer att vara sysselsatta. Sysselsättningsgraden kommer då att nå nivåer som den låg på innan 90-talskrisen. Andelen sysselsatta per pensionär ökar till 2,5. Denna kraftiga sysselsättningsökning fram till 2020 kan sannolikt inte komma till stånd utan stöd från en expansiv ekonomisk politik. Det räcker då inte med att Riksbanken håller så låg ränta som möjligt utan det kommer att krävas stora finanspolitiska stimulanspaket.

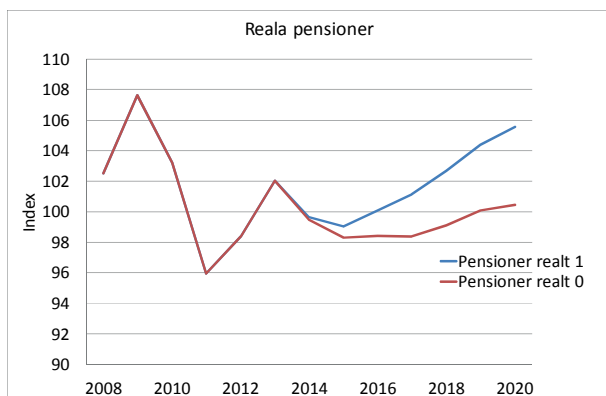
Den högre sysselsättningen medför högre PR och därför blir AT högre. Högre PR medför att även PBH och därmed SA blir något högre. Trots betydligt högre PR så blir förbättringen av avgiftsnettot begränsat. Detta beror på att även P ökar. Ps ökning har sin orsak i att genomsnittlig PGI per individ ökar då arbetslösa och personer utanför arbetskraften får jobb. En högre PGI per individ höjer I-index som i sin tur höjer F-index och P. Förbättringen av avgiftsnettot och BF blir därför begränsad.

Den största betydelsen för att pensionssystemets balansräkning förbättras har ökningen av PR. När den högre PR multipliceras med OT ger detta stora tillskott till AT. Högre PR och ett högre I-index medför att även SA ökar men inte alls lika mycket som AT. Även SP ökar då P ökar, men tillgångssidan ökar mer än skuldsidan i balansräkningen. BT blir högre än i basscenariot för alla år. B-index börjar närma sig I-index men balanseringen är fortfarande aktiv år 2020.

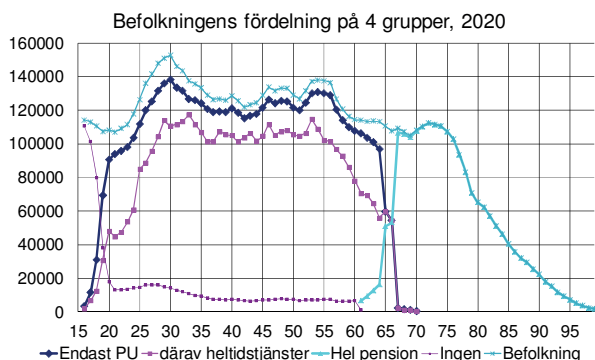
Arbetsmarknadens parter förutsätts att i löneförhandlingar kunna hantera riskerna med ett högre inflationstryck från högre sysselsättningen så att inte inflationsmålet på 2 procent hotas. Inflationen ligger därför kvar på 2 procent precis som i basscenariot. De reala pensionerna blir då 5 procent högre år 2020 än i basscenariot. Hälften beror på ett högre I-index och hälften beror på en mindre balansering.

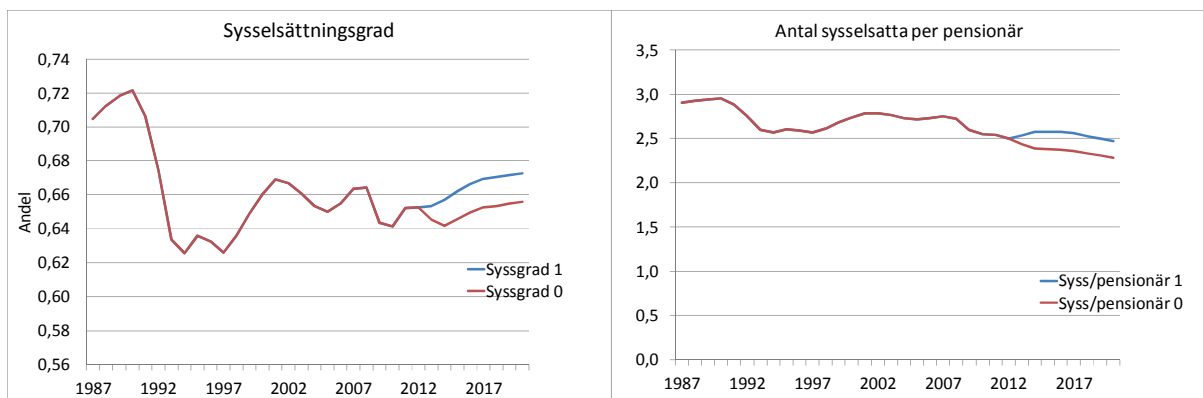
En sysselsättning som 2020 är 350 000 personer högre än i basscenariot räcker för att återställa pensionernas realvärde från tiden för finanskrisen. Men det räcker inte för att stänga balanseringen och pensionerna är därför fortfarande 3 procent lägre än man skulle förvänta sig.

Hälften av alla planerade pensionsavgångar flyttas till 67 år

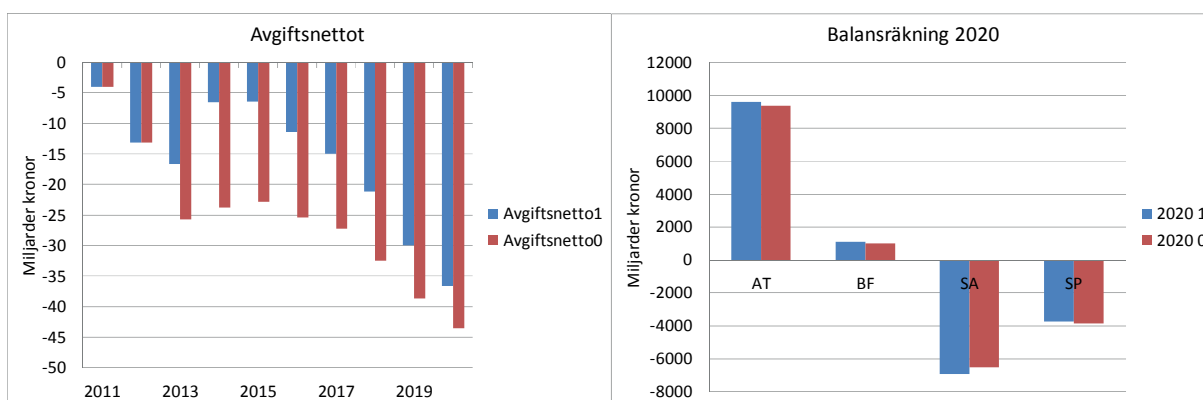
I detta scenario flyttas hälften av de planerade pensionsavgångarna vid 62-66 år fram till 67 års ålder. Det är inte realistiskt att anta att alla redan 2020 skulle flytta sin pensionering till 67. Detta scenario beskriver därför mer realistiskt hur en höjning av pensionsåldern kan se ut och vilka effekter som kan uppstå. I figuren visas hur befolkningens fördelning på de fyra grupperna skulle bli år 2020. Den högre pensionsåldern märks på att det tidigare stora antalet pensioneringarna vid 65 år halverade och framflyttade till 67. Antalet nya pensionärer minskar som mest 2013 och 2014 med ca 50 000 personer per år. Därefter begränsas minskningen av nya pensionärer till några tusen per år. År 2020 har antalet pensionärer blivit 115 000 personer mindre.

De som skjuter upp sin pensionering antas fortsätta att arbeta. Därför blir även sysselsättningen 115 000 personer högre år 2020. Denna sysselsättningsökning sker naturligtvis endast i åldersklasserna 62-66 år. Sysselsättningshöjningen är en engångseffekt som främst inträffar under åren 2013 och 2014. Sysselsättningsgraden stiger därför märkbart under 2013 och 2014. Därefter klingar effekten av och sysselsättningsgraden stabiliseras på en högre nivå än tidigare. Antalet sysselsatta per pensionär blir den högsta sedan finanskrisen 2008-09. Detta är ett resultat av två effekter, nämligen att antalet pensionärer minskar och att antalet sysselsatta ökar.

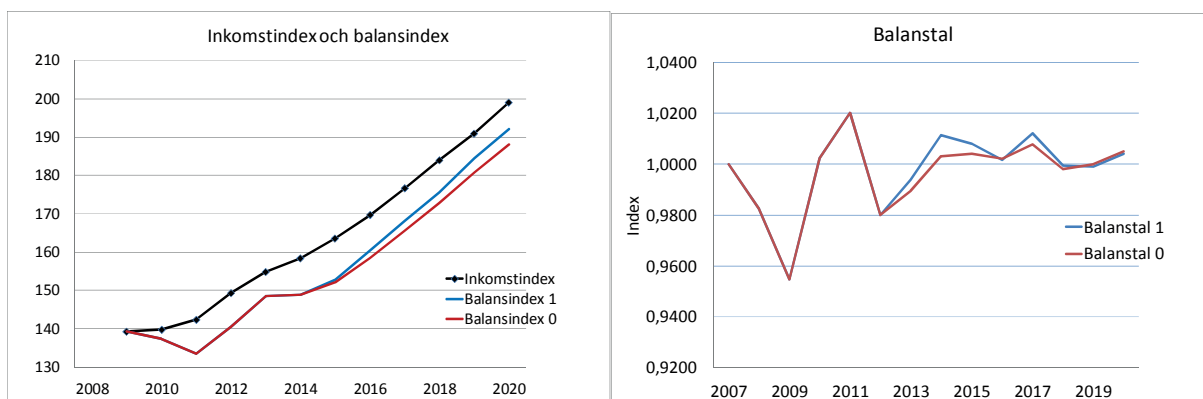

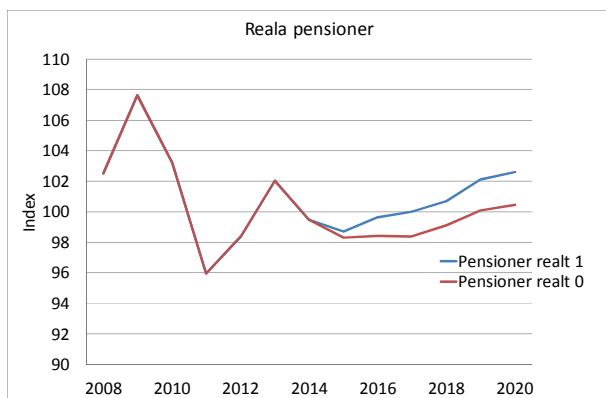
Avgiftsnettot förbättras märkbart eftersom P minskar och PR ökar. BF blir större. Lägre P medför att även SP blir lägre. Högre PR medför att AT blir högre. Dessa positiva effekter på balansräkningen motverkas av att även SA blir större då PR ökar.

BT stiger och balanseringen blir mindre vilket medför att B-index närmar sig I-index. Det högre värdet på B-index medför att SA skrivs upp. Även P skrivs upp vilket medför att minskningen av SP blir begränsad. BT återgår efter ett par år till liknande värden som i basscenariot.

Till skillnad mot när sysselsättningen ökar genom expansiv politik, är det ingen arbetslös som får jobb i detta scenario. Därför ökar inte heller PGI per person och I-index påverkas inte. F-index och de reala pensionerna ökar endast som ett resultat av B-index har närmat sig I-index. De reala pensionerna blir ett par procent högre år 2020 än i basscenariot.

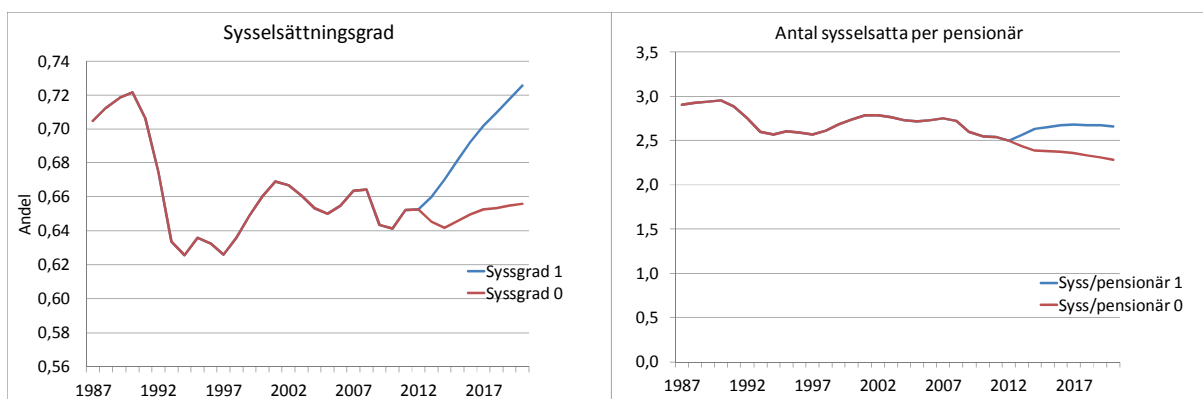

En höjning av pensionsåldern till 67 räcker inte för att stänga balanseringen. De reala pensionerna ligger 2020 fortfarande under nivåerna före finanskrisen. Det finns dock en sysselsättningspotential kvar genom att bara hälften av alla planerade pensioneringar flyttades fram till 67. Hälften går fortfarande i pension vid 65. Skulle även dessa flytta sin pensionering till 67, skulle antalet pensionärer minska med ytterligare 100 000 och antalet sysselsatta öka i motsvarande omfattning. Ett sådant scenario att mer eller mindre alla pensioneras först vid 67 är sannolikt inte realistiskt förrän någon gång efter 2020.

Kombination av alternativen med högre sysselsättning och pensionsålder

I detta scenario antas både sysselsättningsökningen stiga med 1 procent och hälften av planerade pensioneringar flyttas till 67 års ålder. Sammanlagt kommer 450 000 fler personer att vara sysselsatta 2020 och sysselsättningsgraden nå samma höga nivåer som i slutet på 1980-talet. Antalet sysselsatta per pensionär återgår till de nivåer som rådde före finanskrisen 2008-09.

Avgiftsnettot förbättras kraftigt de första åren. Alla delar i balansräkningen blir större än i basscenariot, men genom att tillgångssidan ökar mer så blir BT högre. BT blir högre än i basscenariot under hela perioden fram till 2020, vilket leder till att B-index nästan når upp till I-index år 2020. Balanseringen är fortfarande aktiv men BAL har nästan nått värdet 1⁸. De reala pensionerna blir högre än de var före finanskrisen.

⁸ När BAL = 1 eller högre stängs balanseringen av.

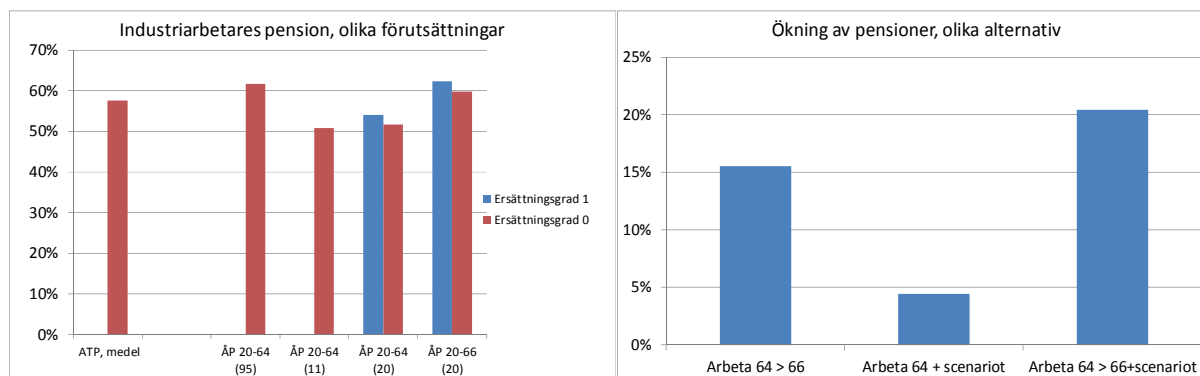

Detta scenario innebär att nästan alla som kan jobba gör det år 2020. I figuren ovan över befolkningens fördelning på fyra grupper, framgår att nästan hela befolkningen under 65 år tjänar in pensionsrätter (Endast PU). Med undantag för de i yngre och äldre åldrar har nästan alla heltidstjänster. I de yngre åldrarna (16-25) beror den stora skillnaden mellan Endast PU och Heltidstjänster på att de oftast studerar och endast arbetar extra med en deltidstjänst. I de äldre åldersgrupperna (60-65) beror skillnaden främst på de många förtidspensionärerna. I detta scenario tvingas förtidspensionären enligt dagens regler att ta ut ålderspension vid 65. Därför blir antalet Endast PU och antalet Heltidstjänster lika från 65 års ålder.

Detta scenario med högre sysselsättningsökning och pensionsålder skulle kunna betraktas som ett optimalt scenario fram till 2020. Trots den stora sysselsättningsökningen och höjda pensionsålder så kvarstår fortfarande en liten balansering. Detta visar hur svårt det är få balanseringen att stängas. I denna rapport analyseras detta inte vidare utan avsikten är att återkomma med annan rapport som analyserar om det finns brister i IP-systemet och vilka förändringar man i sådant fall bör göra.

En industriarbetares pension vid full tid

I en tidigare pensionsrapport från LO (Pensionsreformen i halvtid) visades att en industriarbetares pension år 2011 blev betydligt lägre än man kanske hade förväntat sig. Pensionering vid 65 års ålder gav en pension som var ca 51 procent av lönen (PGI), se stapel ÅP 20-64 (11) i figuren nedan. Den låga pensionen berodde på att medellivslängden hade ökat och att balanseringen var aktiv. Enligt de demografiska förutsättningar som rådde år 1995 med kortare medellivslängd så kunde man förvänta sig att en industriarbetare skulle fått en pension som var ca 62 procent av slutlönen (ÅP 20-64 (95)). Förutsättningen var då att industriarbetaren började arbeta vid 20 års ålder och arbetade t.o.m. 64 års ålder, dvs. ett yrkesliv på 45 år. Pensionen skulle bli högre än vad det gamla ATP-systemet gav eftersom alla yrkesår räknades. ATP-systemet gav ca 58 procent av slutlönen (ATP, medel).

Utifrån basscenariot i denna rapport så skulle pensionssystemet år 2020 ge en industriarbetare som då pensioneras vid 65 års ålder en pension som är något högre än 2011, dvs. 52 procent av lönen, se röd stapel ÅP 20-64 (20). Om denne industriarbetare flyttar sin pensionering till 67 års ålder skulle pensionen bli 60 procent av lönen, röd stapel ÅP 20-66 (20).

I scenariot med både en högre sysselsättningsökning med 1 procent per år och att hälften flyttar sin pensionering till 67 års ålder, så blir industriarbetarens lön högre år 2020. Pensionering vid 65 års ålder skulle ge en pension på 54 procent av lönen, se blå stapel ÅP 20-64 (20). Pensionering vid 67 års ålder skulle ge en pension på 62 procent av lönen, blå stapel ÅP 20-66 (20).

Figuren bredvid visar hur mycket pensionen skulle öka i de olika alternativen. Då är inte medräknat den reallöneökning som skulle kunna ske under de två år som pensioneringen skjuts upp. Om basscenariots förutsättningar råder så skulle industriarbetarens pension öka med 15,5 procent om han/hon arbetade t.o.m. 66 års ålder (Arbeta 64 > 66). Om förutsättningarna skulle förändras enligt det kombinerade scenariot med högre sysselsättningsökning och pensionsålder men industriarbetaren inte förlänger sitt arbetsliv så skulle ändå pensionen bli 4,5 procent högre (Arbeta 64 + scenariot) jämfört med i basscenariot. Om industriarbetaren i det gynnsammare scenariot också väljer att flytta sin pension till 67 så skulle pensionen bli 20 procent högre (Arbeta 64 > 66 + scenariot) jämfört med att i basscenariot pensioneras vid 65.

Möjligheten att tjäna in pensionsrättigheter

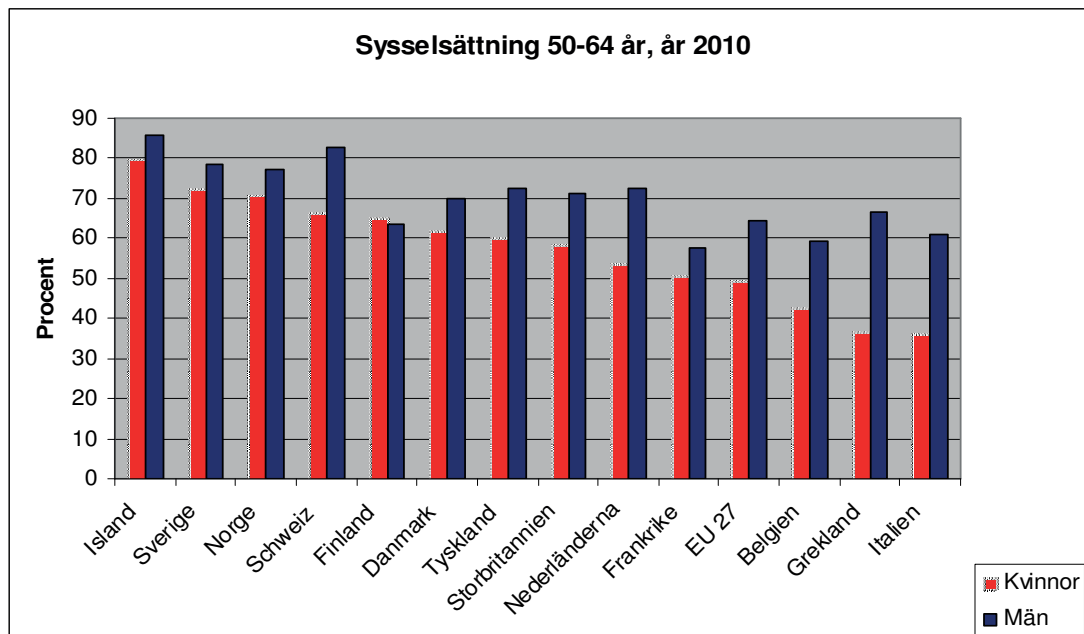
Livsinkomstprincipen är fundamental i det allmänna pensionssystemet. Det är möjligheterna att under hela arbetslivet tjäna in pensionsrättigheter som lägger grunden för hur stort, eller litet, pensionsutfallet blir. LO anser att det är bättre att grunda den framtida pensionen på livsinkomstprincipen än ett visst antal års inkomster, eftersom livsinkomstberäkning stimulerar och understödjer arbete. Men, för att livsinkomstprincipen ska fungera som tänkt behövs ett arbetsliv som är inkluderande och arbetsvillkor som är jämlika.

I det följande kommer vi att beskriva hur förutsättningarna för privata arbetare att få en tillräcklig pensionsnivå ser ut.

Utbildningsbakgrund, utträde och förlorade arbetsår

Sverige har en i jämförelse med många andra länder hög sysselsättningsgrad bland 50-64-åringar. En viktig orsak är att kvinnor tidigt började lönearbete i större utsträckning än i många andra länder. Det i sin tur är en följd av att kvinnor i Sverige i mindre utsträckning måste stanna hemma för att ta hand om sina barn och barnbarn, sina gamla föräldrar eller sin gamle man.

Diagram; Sysselsättningsgrad 50-64 år i olika OECD-länder 2010. Procent

Källa: Eurostat

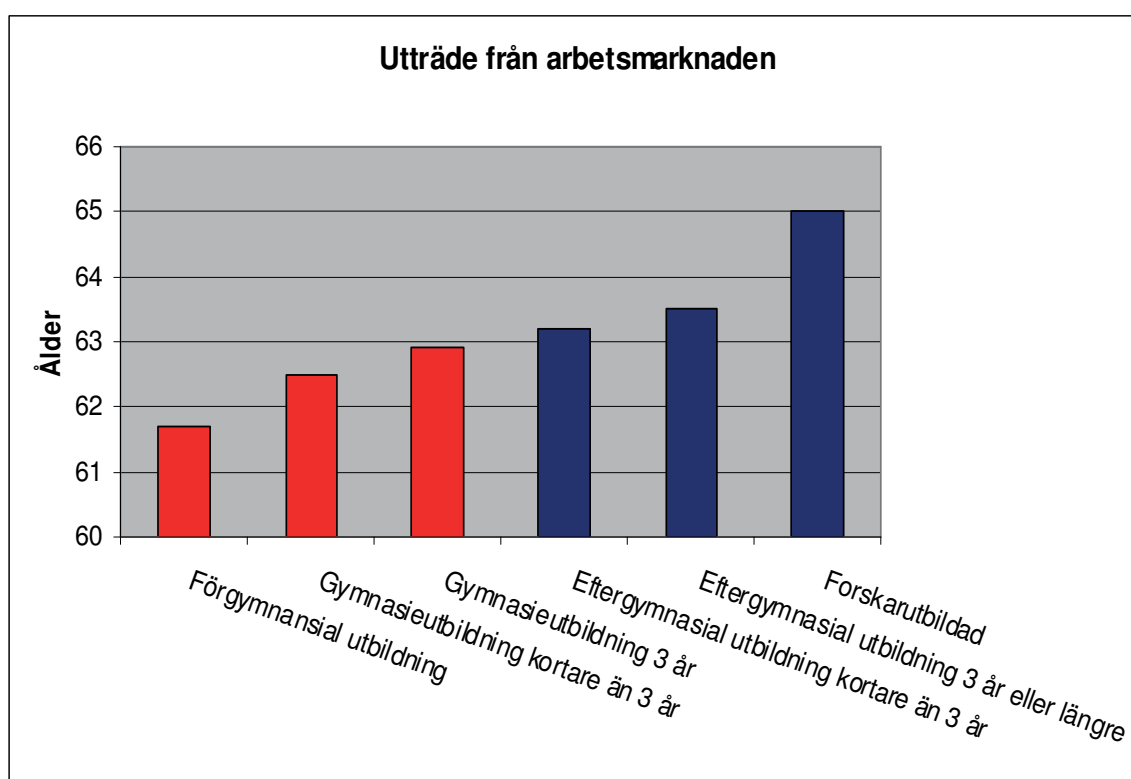
Litteraturen på området anger därutöver ytterligare ett antal faktorer som förklaring till den internationellt sett höga sysselsättningsgraden.⁹ En sådan faktor är att många äldre i Sverige har getts möjlighet att förnya och vidareutveckla sina kunskaper och sin kompetens. Den individuella skyddslagstiftning som LAS utgör kan anses ha bidragit till detta genom att skapa drivkrafter för företag att utveckla snarare än att byta ut personal när organisation och produktion förändras.

⁹ Lindh, T. och Palme, J. (2006) *Sustainable Policies in an Ageing Europe*, Institutet för framtidsstudier

Andra faktorer som är, eller har varit, positiva är en sjukförsäkring som skapar möjlighet för återhämtning, bra och allmän sjukvård, en utbyggd företagshälsovård samt olika stöd för omställning vid arbetslöshet. Försämrade företagshälsovård och de senaste årens kraftiga försämringar inom sjukförsäkringen med ett hårdare regelverk och snäva tidsgränser, riskerar få ett negativt genomslag på sysselsättningsgraden. Äldre anställda i arbetaryrken är särskilt utsatta.

Det finns olika sätt att mäta individers utträde från arbetskraften. Med genomsnittlig utträdesålder menas den ålder personer i genomsnitt lämnar arbetskraften och därigenom slutar att bidra till finansieringen av exempelvis pensionssystemet och sjukförsäkringen. Räknat på det sättet är genomsnittsåldern då de anställda lämnar arbetslivet, givet att de hör till arbetskraften vid 50 års ålder, drygt 63 år. Kvinnor lämnar strax före 62 års ålder medan män lämnar strax före 64 års ålder.

Diagram; Utträde från arbetsmarknaden efter utbildningsbakgrund.

Källa: Pensionsmyndigheten

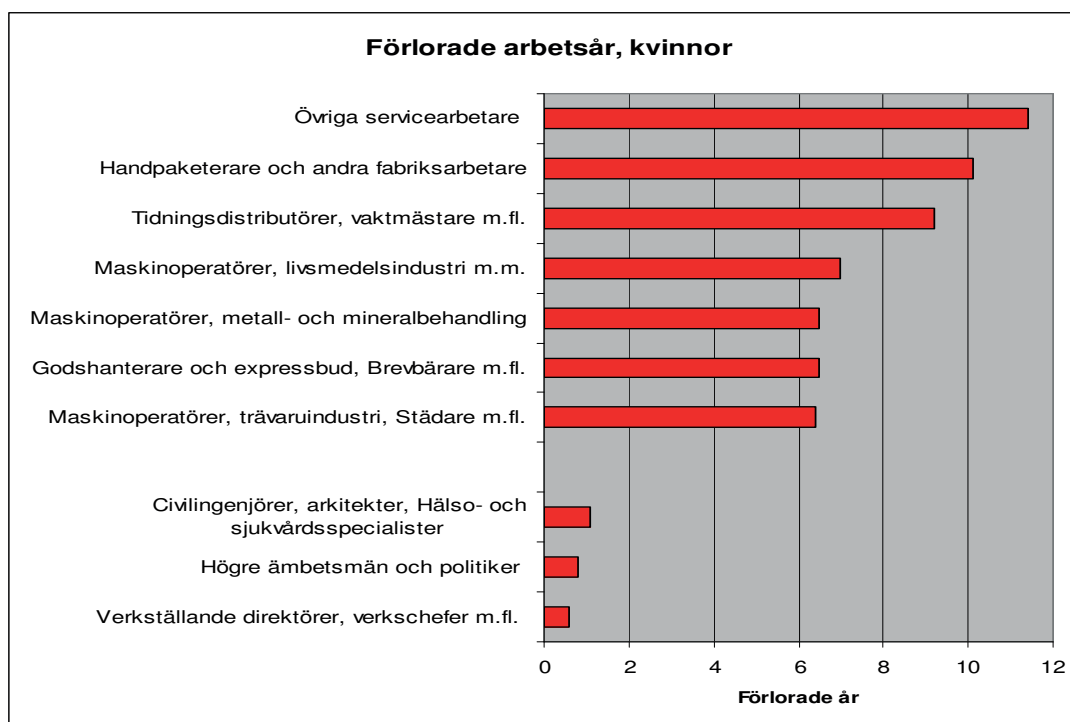
Det finns ett tydligt samband mellan utbildningsbakgrund och utträde från arbetsmarknaden. De med en utbildningsbakgrund som indikerar att de jobbar inom ett LO-yrke utträder något eller några år tidigare än vad som är genomsnittligt för dem som är verksamma inom akademikeryrken. Markören utbildningsbakgrund är inte styrande i sig, däremot det faktum att yrken där "lågutbildade" respektive "högutbildade" är verksamma skiljer sig åt kraftigt vad gäller arbetsmiljöriskernas art, omfattning och konsekvenser i form av nedsatt arbetsförmåga på grund av skada eller sjukdom.

Det som komplicerar bilden är att statistiken vid beräkning av genomsnittlig utträdesålder bortser från andra förhållanden som gör att många helt eller delvis lämnar arbetskraften tidigare än den statistiska utträdesåldern. Bland annat kan nämnas deltidsarbetande med sjukersättning, de som är långvarigt sjukskrivna i slutet av sitt aktiva liv, de som har hel sjukersättning men har kvar sin anställning och de som endast får ersättning från avtalspension eller privat pensionsförsäkring.

Ett bättre sätt att försöka undersöka skillnader i äldres arbetsförmåga är att jämföra förlorade arbetsår för olika yrken. Förlorade arbetsår är ett mått på en yrkesgrupps arbetsvillkor och hälsa och påverkas inte av befolkningens ålderssammansättning. På samma sätt som skillnader i livslängd mellan olika grupper kan återspegla skillnader i levnadsförhållanden, kan skillnader i arbetslivslängd återspegla skillnader i arbetsförhållanden. Dessa senare framträder kanske främst om olika yrken jämförs med varandra.

Kvinnor förlorar i genomsnitt 3,3 och män 2,5 arbetsår.¹⁰ De som arbetar i tyngre och mer fysiskt påfrestande yrken med låga krav på utbildning har flest förlorade år. Så till exempel har kvinnor i fysiskt påfrestande LO-yrken cirka 4 förlorade arbetsår eller mer.

Diagram; Förlorade arbetsår i några vanliga yrken, kvinnor.

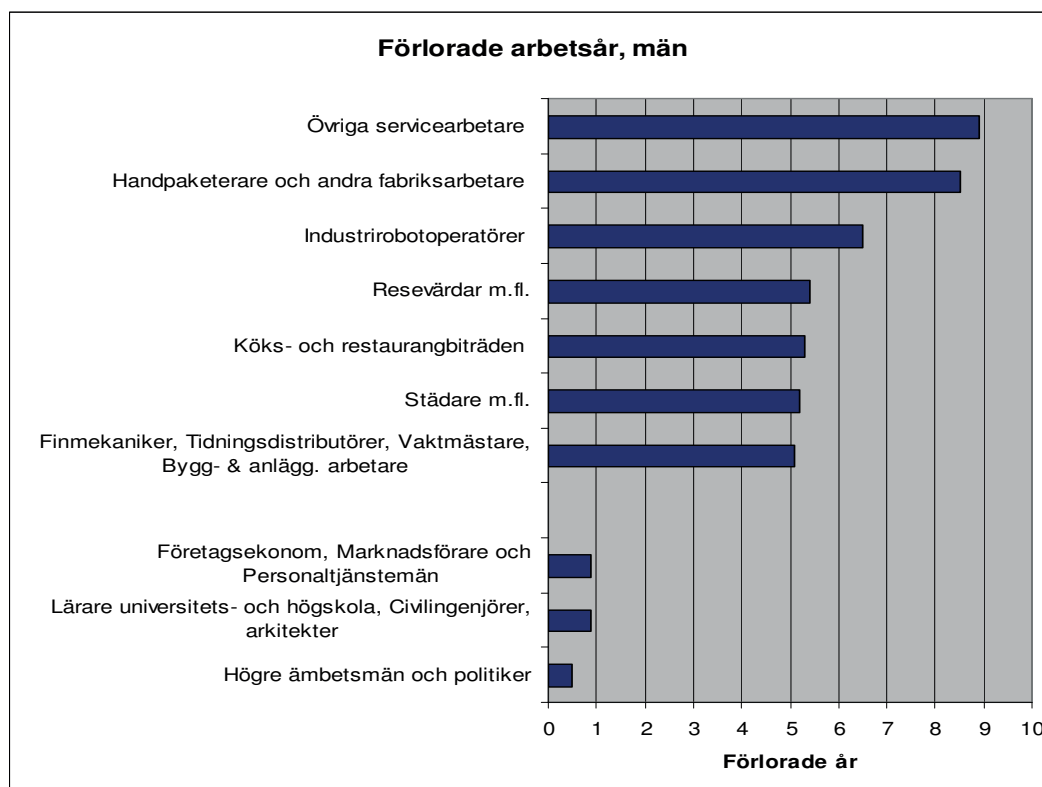

Källa: Wikman (2007)

¹⁰ Wikman, A. Arbetslivslängd. Bilaga 1 i Kadefors, R. (2007) *Behov av och möjligheter till ett utsträckt arbetsliv för den äldre arbetskraften*

För män med motsvarande typ av arbeten är utfallet tre förlorade arbetsår eller mer. De yrken som har få förlorade arbetsår tenderar att vara välbetalda tjänstemannayrken. Sammanlagt är de yrkesgrupper som förlorar tre arbetsår eller mer en relativt stor andel av arbetskraften.

Diagram; Förlorade arbetsår i några vanliga yrken, män

Källa: Wikman (2007)

De grupper som har förlorade arbetsår försvinner alltså från arbetskraften bland annat på grund av sjukersättning (förtidspension). I en underlagrapport till Pensionsåldersutredningen¹¹ undersöks vilka som löper störst risk att behöva ha förtidspension. I rapporten konstateras att drygt 40 procent av kvinnorna och 30 procent av männen lämnar arbetslivet med sjukersättning som huvudsaklig inkomstkälla. Av dessa har cirka 80 procent hel sjukersättning. Siffrorna gäller för år 2009 och de nya, hårdare reglerna för beviljandet av sjukersättning har därför inte påverkat denna grupp. Det kan därför förväntas att allt färre i framtiden kommer att lämna arbetslivet med sjukersättning som huvudsaklig inkomstkälla.

I rapporten konstateras att störst andel kvinnor som beviljas sjukersättning arbetar inom mansdominerade yrken som lackerare, slaktare och styckare, slipare, valsverksoperatörer eller som pastorer. Kvinnor som arbetar som maskinoperatörer inom industrin eller handpaketerare eller med annat slags fabriksarbete utan krav på yrkesutbildning lämnar också arbetslivet i stor utsträckning genom sjukersättning. Även bland de som arbetar som "övriga servicearbetare utan krav på yrkesutbildning" beviljas en stor andel sjukersättning. De kvinnodominerade yrken som har störst andel som beviljas sjukersättning är kioskpersonal, sömmerskor, kafépersonal och hotell och kontorsstäderskor.

¹¹ Pensionsåldersutredningen, underlagrapport (2012), *Sjukersättning och yrke*

Yrken med störst andel som beviljas sjukersättning sammanfaller bara delvis för män och kvinnor. Yrken, som både en stor andel män och kvinnor som får sjukersättning återfinns inom, är lackerare, kafépersonal, övriga servicearbeten utan krav på yrkesutbildning, hotell och kontorsstädare, maskinoperatörer inom vävning och stickning samt handpaketerare och andra fabriksarbetare utan krav på yrkesutbildning. En stor andel män som beviljas sjukersättning har även arbetat i traditionellt mansdominerade hårda fysiska arbeten som slaktare, lackerare, stenhuggare, brunnsbore, glashyttarbetare, stålkonstruktionsmontörer och grovplåtslagare, medhjälpare inom jordbruk, trädgård, skogsbruk och fiske samt som svetsare, gravörer och i arbete med tryckmedier. På samma vis som kvinnorna får en stor andel av maskinoperatörerna sjukersättning, men dessa återfinns till stor del inom andra industrier än de där kvinnorna som beviljas sjukersättning arbetar.

Diskussion

Det kan konstateras att nästan samtliga av de ovan redovisade yrkena är traditionella LO-yrken. Att behöva lämna arbetslivet med sjukersättning under de sista åren fram till pensionen är alltså vanligare för dessa grupper. I LO-rapporten "Pensionssystemet i halvtid" visades att den som har sjukersättning mellan 60-65 år får en nästan lika hög pension som den som skulle fortsatt arbeta fram till 65 år. Det beror på att pensionsrätterna vid sjukersättning beräknas på den bakomliggande inkomsten och inte på sjukersättningen.

Det faktum att det sedan 2008 blivit mycket svårt att få sjukersättning beviljad kommer naturligtvis, allt annat lika, att göra det mycket svårare för de drabbade grupperna att få tillgodoräkna sig sådana pensionsrätter. Alternativet för den som inte orkar arbeta kvar kommer att vara a-kassa, sjukpenning, att börja ta ut ålderspensionen eller försörjningsstöd. A-kassa och sjukpenning ger inte möjlighet till samma pensionsrätter eftersom det inte är den bakomliggande inkomsten som dessa beräknas på. Att börja ta ut ålderspensionen tidigt innebär en lägre pension resten av livet.

Risken att drabbas av sjukdom och utslitning är ojämlikt fördelad. LO-grupperna är de som i högre utsträckning än andra drabbas av detta och då får ersättning från sjukförsäkringen. Om livslängden ökar, och därmed delningstalen, så bör även oförskyllt frånvaro från jobbet på grund av sjukdom ge pensionsrätt lika länge som man har rätt att vara kvar i anställningen.

Om ingen förbättring av arbetslivslängden och en höjning av utträdesåldern kan göras för LO-arbetarna, kommer det att ge dem lägre pensioner i och med att den genomsnittliga livslängden ökar. Ett sätt att mildra denna effekt är att göra det enklare för den som efter ett långt yrkesliv inte orkar arbeta att få sjukersättning de sista åren. Sjukersättning på halvtid skulle göra det möjligt för fler att bibehålla en halvtidsanställning kanske till och med till 67 års ålder.

- De offentliga försäkringarna ska gälla fram till 67 års ålder så att alla har möjlighet att vänta med att ta ut sin allmänna pension till dess.
- Bakomliggande inkomst ska vara grund för pensionsrättigheter även för sjukpenning.
- Återställ möjligheten att få sjukersättning så att större individuell hänsyn kan göras i bedömningarna och så att det inte krävs livsvariga sjukdomstillstånd för beviljandet.

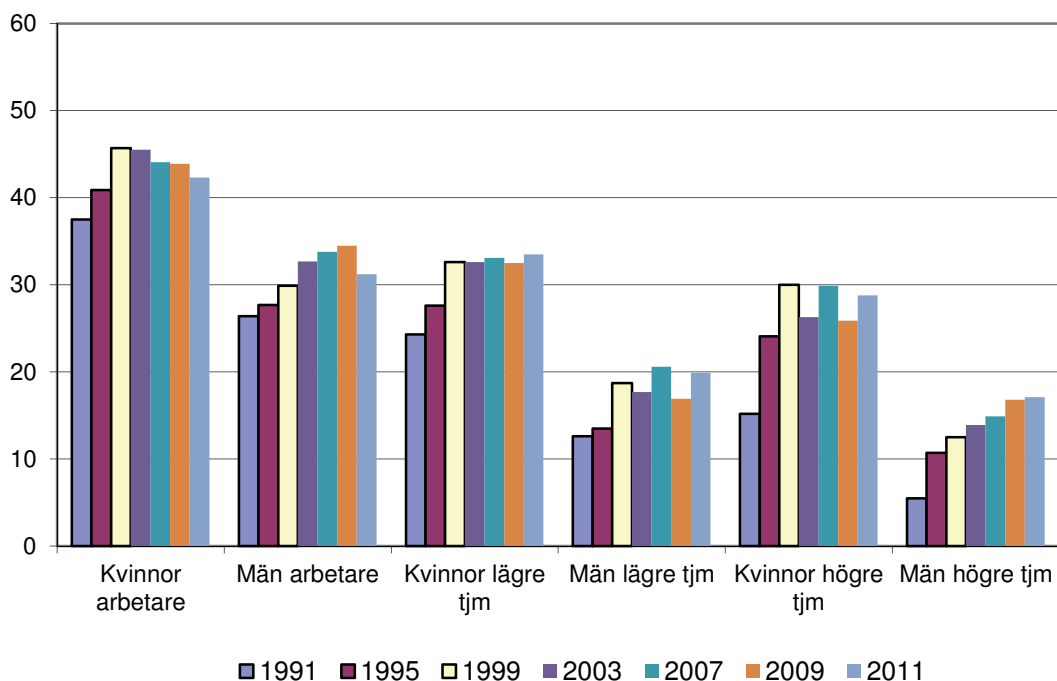
Klass och kön påverkar pensionsutfallet

Arbetsmiljö

En av de viktigaste förklaringarna till att vissa grupper i större utsträckning lämnar arbetslivet i förtid är brister i arbetsmiljön. Den fysiska arbetsmiljön, sett i ett längre perspektiv, har visserligen förbättrats på ett antal områden. Men arbetslivet har samtidigt förändrats i en riktning som inte är i samklang med målet om ett längre och hälsosammare arbetsliv. Detta kan spåras i statistiken. Andelen kvinnliga arbetare i åldern 45-64 år med svåra besvär ökade från 25 procent till 34 procent mellan 1998 och 2006¹². Motsvarande kraftiga ökning finns inte hos någon grupp.

Om man studerar förekomsten av olika hälsobesvär hos arbetare ökar förståelsen för att allt fler sammantaget uppger att de har svåra besvär. Bland kvinnliga arbetare angav 42 procent att de hade ont i axlar eller armar varje vecka år 2011. År 1991 låg den andelen på 38 procent för att år 2003 toppa på 45 procent. Bland manliga arbetare ligger andelen på drygt 30 procent och bland manliga högre tjänstemän på 17 procent¹³.

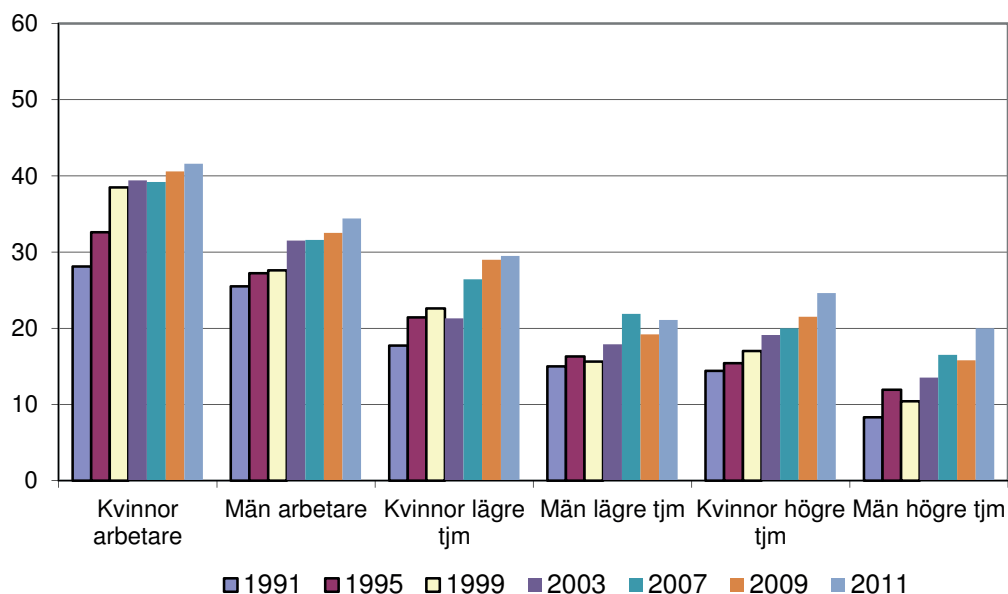
Diagram; Har ont i axlar eller armar varje vecka

¹² LO (2009), *Arbete liv och hälsa – klass och kön*

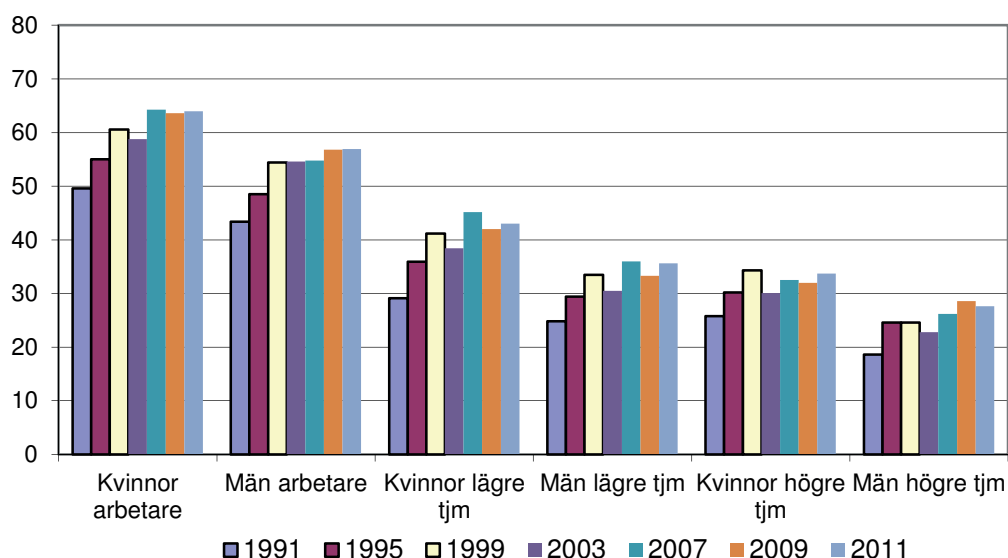
¹³ LO (2012), *Arbetsmiljö 2012 – klass och kön*

Diagram; Har ont i nedre delen av ryggen varje vecka.

Andelen som har ont i nedre delen av ryggen varje vecka ökar både bland arbetare och tjänstemän. Drygt 40 procent av de kvinnliga arbetarna, 33 procent av de manliga arbetarna och kring 20 procent av de manliga tjänstemännen har ont i nedre delen av ryggen varje vecka¹⁴.

Diagram; Är uttröttad i kroppen varje vecka.

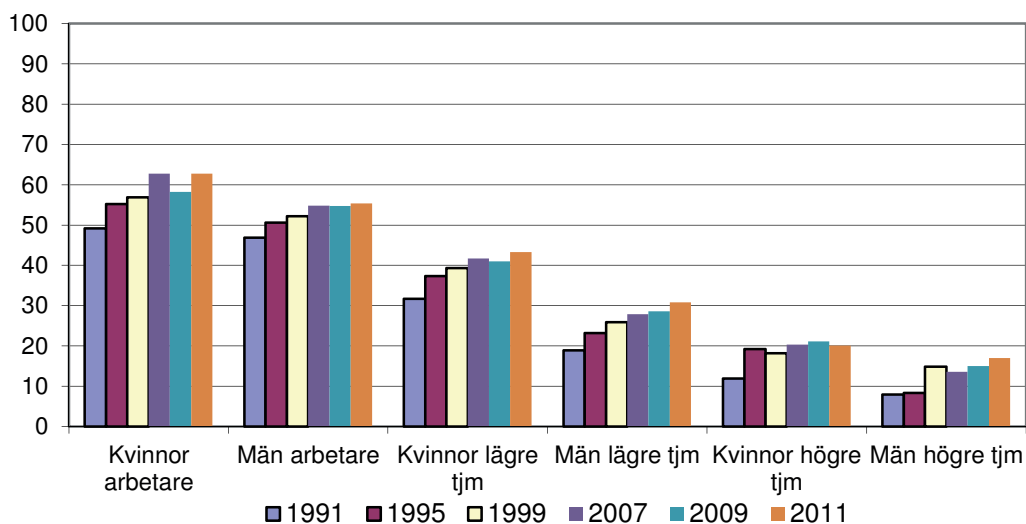
Att vara trött efter arbetet är helt naturligt, men att varje vecka vara uttröttad visar att någonting är fel. Andelen kvinnliga arbetare som anger att de är uttröttade i kroppen varje vecka var 50 procent 1991 och ligger sedan 2007 på 64 procent¹⁵. Bland manliga arbetare är den andelen 57 procent och 28 procent av de manliga högre tjänstemännen uppger detta.

¹⁴ LO (2012), *Arbetsmiljö 2012 – klass och kön*

¹⁵ LO (2012), *Arbetsmiljö 2012 – klass och kön*

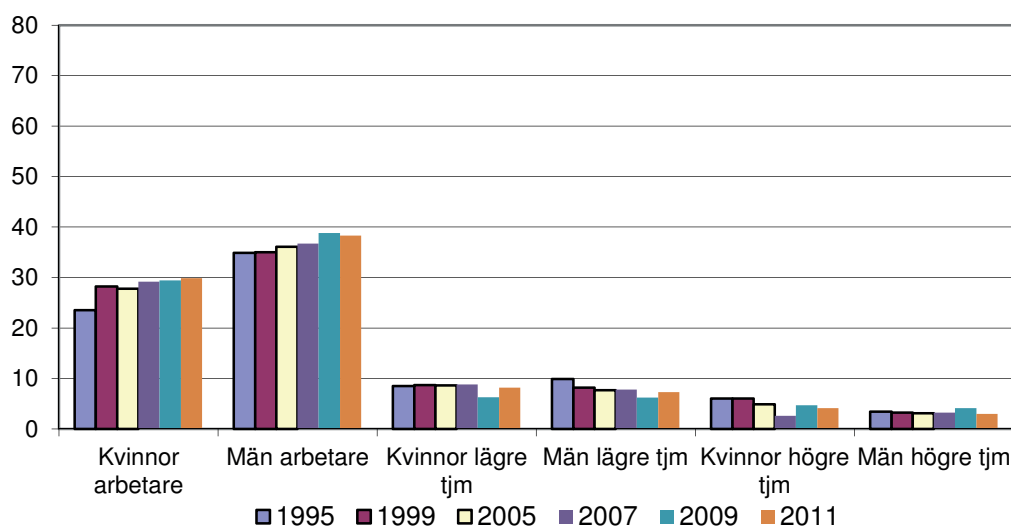
En del av förklaringen till utvecklingen av hälsobesvärerna och skillnaderna mellan arbetare och tjänstemän går att finna i hur arbetet organiseras.

Diagram; Upprepar samma arbetsmoment många gånger/timme, minst halva arbetstiden

Trenden är att den andel som upprepar samma arbetsmoment flera gånger per timme, under minst halva arbetstiden, ökar i nästan alla grupper. Bland kvinnliga arbetare finns störst andel, 62 procent, och bland manliga högre tjänstemän lägst andel, 18 procent, som anger detta ¹⁶.

Diagram; Arbetar med händerna i eller över axelhöjd minst ¼ av tiden

Både bland kvinnliga och manliga arbetare har ökningen av de andelar som arbetar med händerna i eller över axelhöjd minst ¼ av tiden avstannat. År 2011 fanns bland arbetare knappt 40 procent av männen och 30 procent av kvinnorna som arbetade med händerna i eller över axelhöjd minst ¼ av arbetstiden¹⁷.

¹⁶ LO (2012), *Arbetsmiljö 2012 – klass och kön*

¹⁷ LO (2012), *Arbetsmiljö 2012 – klass och kön*

Även om det i de flesta branscher skett en uppkvalificering av vissa arbetsuppgifter har andelen arbetare och lägre tjänstemän som anger att de har för enkla arbetsuppgifter ökat betydligt de senaste 20 åren¹⁸. För denna grupp är kraven på kompetens låga, tiden för inskolning i jobbet kort, lärandet i arbetet litet och samma arbetsmoment återkommer ständigt.

Med ökad livslängd i befolkningen ökar behovet av ett arbetsliv som gör det möjligt att arbeta till 65 år eller längre. Det är inte så enkelt att det enbart är en fråga om lagstiftning eller attityd. God arbetsmiljö, lämpliga arbetsuppgifter i ett rimligt arbetstempo och en väl fungerande arbetsorganisation har avgörande betydelse för människors förmåga att klara av ett långt arbetsliv utan att slitas ut i förtid. Det är uppenbart att det i särskilt hög grad gäller vissa yrken där påfrestningen på personalen är så stor att människor utsorteras långt innan 65 års ålder.

Diskussion

God arbetsmiljö, lämpliga arbetsuppgifter i ett rimligt arbetstempo och en väl fungerande arbetsorganisation har avgörande betydelse för människors förmåga att klara av ett långt arbetsliv utan att slitas ut i förtid. Ökad livslängd i befolkningen, och behovet av att öka antalet arbetade timmar för att möta utmaningarna i pensionssystemet, innebär att såväl privata företag som offentliga verksamheter bättre måste ta tillvara den arbetsförmåga som befolkningen har.

Arbetsgivarnas drivkrafter att anpassa arbetsuppgifter, arbetsplats och arbetsorganisation är inte tillräckligt starka. Tidsgränserna i rehabiliteringskedjan sätter press på den som är sjukskriven att stå till arbetsmarknadens förfogande, men sätter ingen press på företag och verksamheter att anpassa arbetet för en sjukskriven anställd för att möjliggöra återgång i arbete. Ett antal kraftfulla insatser behövs för att förbättra anpassnings- och rehabiliteringsarbetet.

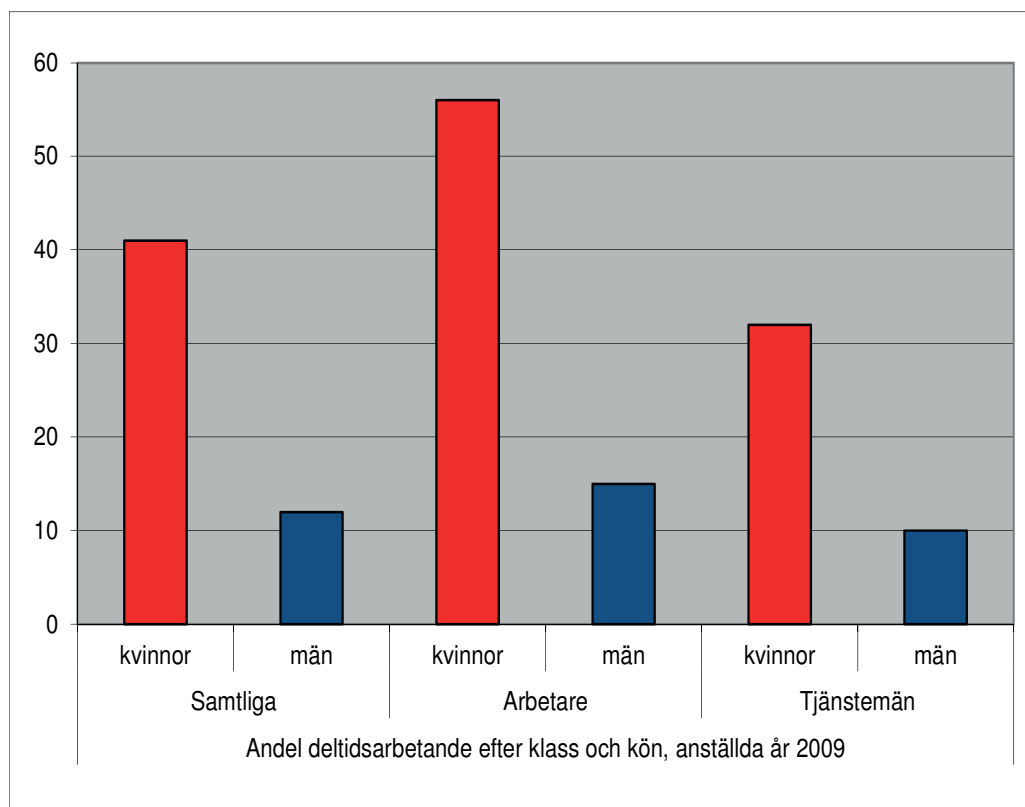
- Satsningar på att förbättra arbetsmiljön för att alla ska kunna arbeta fram till 67 års ålder.
- Utöka samarbetet mellan Arbetsförmedlingen och Arbetsmiljöverket så att främjandelagen och arbetsmiljölagen ger de effekter som krävs för att trygga goda arbetsförhållanden så att äldre arbetstagare kan vara kvar i arbetet
- Se över lagar och föreskrifter så att arbetsgivarens ansvar för arbetsanpassning och rehabilitering stärks, bland annat genom utökade möjligheter till sanktioner
- Utred införandet av en rehabiliteringsförsäkring i samråd med parterna
- Ge alla möjlighet till företagshälsovård via kollektivavtal
- Tillför arbetsmiljöverket mer resurser så att kontroll och uppföljning kan förbättras med särskilt tonvikt på de sektorer, branscher och yrken där problemen är som störst
- Skapa ett nationellt centrum för arbetslivsforskning

¹⁸ LO (2011), *Fler arbetstagare måste få utvecklande jobb – inte digital Taylorism*

Sysselsättningsgrad och tidsbegränsade anställningar

Kvinnor lönearbetar i väsentligt mindre utsträckning än män. Kvinnor har idag cirka fem procentenheters lägre sysselsättningsgrad än män. Dessutom är det så att den vanliga arbetade tiden, överenskommen arbetstid, visar stora och bestående skillnader mellan män och kvinnor som grupp. Skillnaden i faktiskt arbetad tid är sex timmar i veckan till kvinnors nackdel vilket i huvudsak beror på en större andel deltidsarbetande.

Diagram; Deltidsarbetande i olika grupper, procent

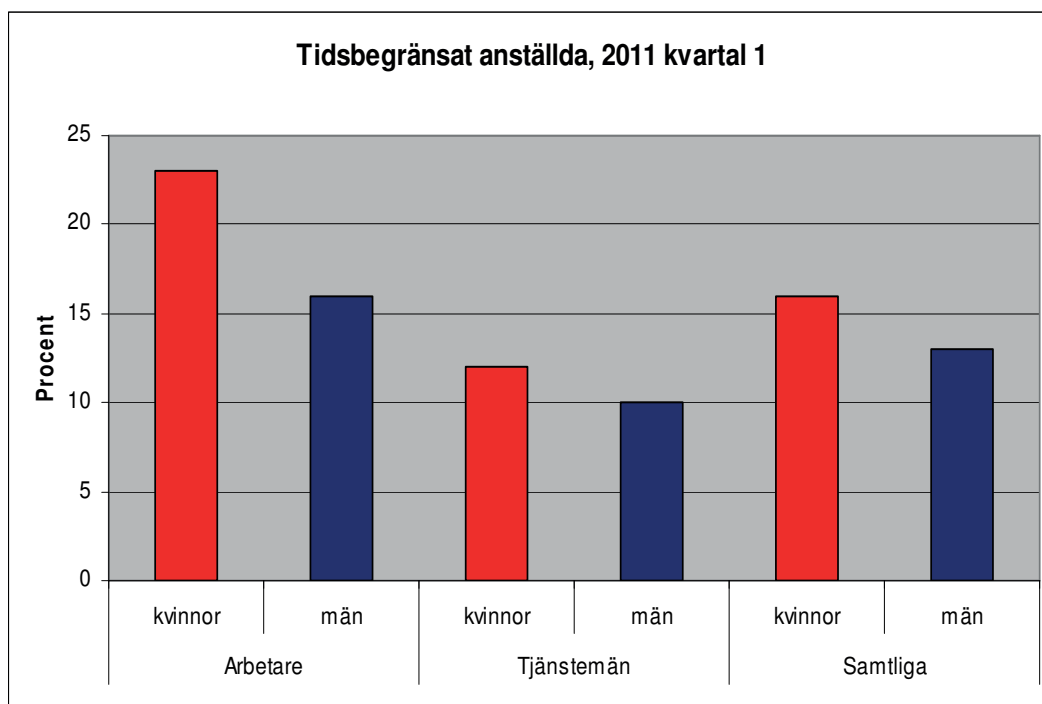
Källa: LO, arbetstider år 2009

Det är stor skillnad i graden av deltidsarbete mellan kvinnor och män. En miljon anställda arbetade deltid år 2009 och av dessa var 77 procent kvinnor. Bland kvinnorna i LO-yrken arbetar över 50 procent deltid. Det stora problemet inom kvinnodominerade sektorer på arbetsmarknaden är att det saknas heltidsanställningar. Förutom faktorer som studier, vård av barn och nedsatt arbetsförmåga uppger ungefär en av tre i LO-yrken att deltiden beror på att de inte kan få heltid där de arbetar. Motsvarande andel inom tjänstemannakollektivet är en av tio¹⁹.

¹⁹ LO, *Arbetstider år 2009*

Kvinnor arbetar också oftare i tidsbegränsade anställningar och i större utsträckning kvällar och helger. Dessa faktorer är särskilt tydliga då det gäller kvinnor i LO-yrken. Bland kvinnor i arbetaryrken har 23 procent tidsbegränsade anställningar jämfört med 16 procent av männen²⁰.

Diagram; Tidsbegränsade anställda i olika grupper 2011

Källa: LO, anställningsformer år 2011

Tidsbegränsade anställningar ökar risken för återkommande perioder av arbetslöshet vilket påverkar sysselsättningsgraden negativt. På den könsuppdelade arbetsmarknaden arbetar dessutom merparten av LO-kvinnorna inom privat och offentlig service där arbetstid i stor utsträckning är förlagd till kvällar och helger. Det behöver inte innebära lägre sysselsättningsgrad men kan leda till en ökad risk för att kvinnor tvingas acceptera deltid som ett sätt att hantera de negativa konsekvenserna av den oönskade arbetstiden.

Även samhällets omsorg om de äldre uppvisar brister i omfattning och kvalitet. Under de senaste 25 åren är det allt fler äldre som får delar av sitt hjälpbehov tillgodosett av anhöriga och vänner, vilket innebär en informalisering av vård- och omsorgsarbetet.²¹ Länder som investerar mycket i offentligt finansierad omsorg för äldre har en högre sysselsättningsgrad i synnerhet bland kvinnor i åldersgruppen 55-64 år. Utvecklingen inom äldreomsorgen är i det avseendet en väckarklocka. En informalisering av vård- och omsorgsarbetet slår hårt mot många kvinnor och utgör ett hot mot en hög och ökad sysselsättningsgrad och fler arbetade timmar.

Diskussion

Rätt till heltid är en prioriterad fråga för LO. Deltidsnormen i många kvinnodominerade yrke har inlåsningseffekter som ger färre arbetade timmar, lägre livsinkomst och därmed lägre pension. Arbetsgivarnas intresse av flexibel arbetskraft har tillsammans med efterfrågan på deltid samverkat till att vissa verksamheter huvudsakligen organiseras kring deltidanställningar.

²⁰ LO, *Anställningsformer år 2011*

²¹ Kommunal (2011), *Hänger din mammas trygghet på dig?*

Det är i första hand parternas ansvar att reglera villkoren på arbetsmarkanden men det är också i samhällets intresse att komma till rätta med den ofrivilliga deltiden. Finansieringen av välfärdssystemen och socialförsäkringarna skulle stärkas om fler arbetade heltid. Politiskt beslutade och offentligt finansierade verksamheter har ett särskilt ansvar eftersom förutsättningarna där riskerar att fungera normgivande för kvinnors arbetsvillkor. När kommuner och större företag bestämmer sig för att i första hand erbjuda deltidstjänster får det positiva konsekvenser.

Långvarigt deltidsarbete får stora ekonomiska konsekvenser för den enskilde. Detta i kombinationen med tidsbegränsade anställningar och upprepade perioder av arbetslöshet gör att pensionsutfallet för LO-grupperna och i synnerhet för LO-kvinnorna riskerar att bli mycket dåligt.

- Låt bakomliggande inkomst vara grund för pensionsrättigheter även för a-kasseersättning.
- Verka med kraft för rätten till heltid.
- Säkerställ tillgången till äldreomsorg så att anhöriga inte tvingas gå ner i arbetstid för att ta hand om sina äldre anhöriga.

Rapporten beställs från LO-distribution:
lo@strombergdistribution.se
Telefax: 026-24 90 26

Juni 2013
ISBN 978-91-566-2883-2
www.lo.se

FOTO: Lars Forsstedt